

บทที่ 5

จักษวัตติวัตรกับการปกครองระบอบราชาธิปไตย

รายการการเรียนรู้การสอนบทที่ 5

1. บททั่วไป
2. ธรรมเป็นอำนาจ
3. การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองผู้อยู่ใต้ปกครองโดยธรรม
4. ไม่ให้อธรรมเกิดขึ้นในแว่นแคว้น
5. เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

จุดมุ่งหมายของบทที่ 5

1. อธิบายได้ว่าหลักการปกครองที่เรียกว่าจักษวัตติวัตรคืออะไร
2. อธิบายได้ว่าปกครองอย่างไรจึงเรียกว่าถือธรรมเป็นอำนาจ
3. อธิบายได้ว่าผู้ปกครองจะต้องทำการรักษาป้องกัน และคุ้มครองโดยธรรมแก่ผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างไร
4. อธิบายได้ว่าอธรรมที่เกิดขึ้นในแผ่นดิน มีสาเหตุมาจากอะไร
5. อธิบายได้ว่า ทำไมผู้ปกครองจึงต้องเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

บทที่ 5

จกกวตติวตรกับการปกครองระบอบราชาธิปไตย

5.1 บททั่วไป

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่สี่ ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องประกอบด้วยทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติส่วนพระองค์ด้วย และมีผลกระทบถึงผู้อื่นด้วย ที่กล่าวว่าทศพิธราชธรรม เป็นข้อปฏิบัติส่วนพระองค์และมีผลกระทบต่อผู้อื่นด้วยนั้น มีความหมายว่า ทศพิธราชธรรมทั้งสิบประการ นั้น พระองค์จะต้องปฏิบัติตัวของพระองค์เอง เช่น ทาน พระองค์ต้องทำทานเอง ศีล พระองค์ ต้องรักษาความอ่อนโยน และความซื่อสัตย์ เป็นต้น พระองค์ก็ต้องประพฤติด้วยพระองค์เอง การประพฤติหรือไม่ประพฤตินทศพิธราชธรรมนั้นมีผลเนื่องด้วยผู้อื่น เช่น เมื่อองค์พระเจ้าแผ่นดิน ไม่ให้ทานแก่คนจน ประชาชนก็จะตำหนิว่าพระองค์ตระหนี่ แต่เมื่อพระองค์ให้ทานคนบางส่วนที่ เดือดร้อนก็จะสบายขึ้นเพราะได้รับทานจากพระเจ้าแผ่นดินหรือเมื่อพระเจ้าแผ่นดินไม่มีความซื่อ ตรงต่อประชาชน ประชาชนก็จะไม่ไว้วางใจในพระองค์ ลักษณะดังกล่าวนี้ เรียกว่าผลกระทบเกิด จากการปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติในทศพิธราชธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน การปฏิบัติในทศพิธราชธรรม ทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดี ถ้าไม่ปฏิบัติในทศพิธราชธรรมจะทำให้ประชาชนไม่จงรักภักดี ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินจะต้องประพฤติในทศพิธราชธรรม เพื่อให้ประชาชนมี ศรัทธาและจงรักภักดี

นอกจากทศพิธราชธรรมแล้ว ยังมีธรรมอีกสองประเภทที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติ คือ จกกวตติวตร และราชสังคหวัตถุ สำหรับราชสังคหวัตถุจะได้กล่าวในบทต่อไป ส่วนจกกวตติวตรจะได้กล่าวในบทนี้ คำว่า จกกวตติวตร แปลว่า วตรของพระเจ้าจักรพรรดิ คำว่า วตร หมายถึง ภาระหน้าที่ที่พระเจ้าจักรพรรดิจะต้องกระทำต่อผู้อื่น วตรหรือภาระหน้าที่ของพระเจ้า จักรพรรดิคืออะไร พระพุทธเจ้ากล่าว วตรหรือภาระหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในจกกวตติสูตรว่า "พระราชาฤาษี ได้สั่งสอนพระราชาผู้เป็นโอรสของท่านว่า พ่อเอ๋ย เมื่อเจ้าต้องการให้จักร แก้วอันเป็นทิพย์ปรากฏแก่เจ้า เพื่อความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิของเจ้าแล้วเจ้าจงอาศัยธรรม

สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองที่เป็นธรรม ในผู้อยู่ใต้ปกครองทั้งหลายเหล่านี้ คือ ในบุตร ภรรยา และญาติ ในเหล่านักบวช ในกษัตริย์ผู้อภิเษกแล้ว ในพระราชอาชญาประเทศราช ในหมู่พราหมณ์และคหบดี ในชาวนิคมและชาวชนบท ในพวกสมณพราหมณ์ และในเหล่าเนื่อนก ลูกเอ๋ย ในแว่นแคว้นของลูกอย่าให้มีสิ่งที่เป็นธรรมเกิดขึ้นเลย อนึ่ง ผู้ใดในแว่นแคว้นของลูกไม่มีทรัพย์ เจ้าจงให้ทรัพย์แก่เขาด้วย อีกประการหนึ่ง สมณพราหมณ์องค์ใดในแว่นแคว้นของลูกฝึกตนแต่ผู้เดียว ตบกิเลสได้แล้ว เจ้าจงเข้าไปหาท่านในบางโอกาส แล้วเรียนถามท่านว่า ท่านชอบรับ กุศลคืออะไร อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษคืออะไร กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรประพฤติ กรรมอะไรไม่ควรประพฤติ กรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากำลังทำอยู่แต่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นความทุกข์เดือดร้อนสิ้นกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากำลังทำอยู่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน เมื่อเจ้าได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล เจ้าพึงเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศล เจ้าควรถือมั่นสิ่งนั้น ประพฤติสิ่งนั้น ลูกเอ๋ย นี่แหละคือจักกวัตติวัตรอันประเสริฐ"¹

พุทธพจน์ที่ยกมานี้ เป็นข้อความตอนที่ว่าด้วยจักกวัตติวัตร คือ ภาระหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิตามที่ได้อธิบายมาแล้วในบทที่สาม แต่ทุกวันนี้ไม่มีพระเจ้าจักรพรรดิอย่างที่ท่านกล่าวไว้แล้ว จะมีอยู่ที่แต่พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ถึงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินธรรมดา ก็ควรจะปฏิบัติในจักกวัตติวัตรเหล่านี้ได้ เพราะเมื่อพิจารณาด้วยเนื้อหาแล้ว จะเห็นว่าคำสอนของพระราชธานั้น เป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง อีกประการหนึ่ง ตามที่พระพุทธองค์เล่าว่า พระราชาธิบดีได้สั่งสอนพระราชกุมารผู้เป็นราชโอรสให้ปฏิบัติจักกวัตติวัตรที่กล่าวมาแล้วนั้น ขณะนั้นพระราชธานั้นก็เป็นเพียงพระเจ้าแผ่นดินธรรมดานั่นเอง แต่พระองค์ต้องการจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จึงมาเรียนถามพระราชบิดาที่บวชเป็นราชาอยู่ในอุทยานว่าจะทำตนอย่างไรจึงจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาธิบดีจึงตรัสจักกวัตติวัตรแก่ราชโอรส เมื่อพระราชบิดาได้ไป

¹พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2525). เล่ม 11, หน้า 45.

ปฏิบัติแล้ว จักรแก้วก็ปรากฏขึ้น ตลอดจนวนรณะทั้งเจ็ดก็เกิดขึ้น พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นก็กลายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไป

โดยนัยดังอธิบายมานี้จึงแสดงให้เห็นว่าจักรกวัตติวัตรก็คือ วัตรของพระเจ้าแผ่นดินธรรมดานั้นเอง ในจักรกวัตติวัตรที่กล่าวมานั้น สามารถสรุปได้ 5 ประการคือ¹

1. ถือธรรมเป็นอำนาจ
2. จัดการรักษา บังคับ และคุ้มครอง ผู้อยู่ใต้ปกครองโดยธรรม
3. ไม่ให้อธรรมเกิดขึ้นในแว่นแคว้น
4. การสงเคราะห์คนจนด้วยทรัพย์
5. เข้าไปหาสมณพราหมณ์ ผู้มีศีล ทรงคุณธรรม

5.2 ถือธรรมเป็นอำนาจ

ในระบบการปกครองที่เรียกว่า ราชาธิปไตยนั้น พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้มีอำนาจแต่ผู้เดียว ทรงมีอำนาจในการจะตัดสินใจดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง การที่พระราชามีเสนาข้าราชการไว้ก็เพียงเพื่อรับคำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน และสำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ต้องเข้าเฝ้าทุกวันนั้น ก็มีให้มีไว้เพื่อแนะนำให้พระเจ้าแผ่นดินปฏิบัติ ตามมติของตน ความจริงพวกข้าเฝ้าเหล่านั้น ทรงมีไว้เพื่อปรึกษาข้อราชการ และเป็นผู้รับมอบหมายให้ไปปฏิบัติราชการเท่านั้น หากว่าผู้เข้าเฝ้าทั้งหลายถวายคำปรึกษาไป พระองค์ไม่เห็นด้วย พระองค์ก็ตัดสินใจพระทัยเอาตามความคิดเห็นของพระองค์เอง นั่นคือ อำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน

ตามธรรมคาพระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีอำนาจจัดการทุกอย่างในรัฐสีมาภพนั้น มิใช่จะเป็นคนดีเสียทุกคนไป พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์พอพระทัยในการแผ่อำนาจ เห็นการรบราฆ่าฟัน

---

¹ความจริงจักรกวัตติวัตรนั้นมี 12 ประการ คือ ทำการรักษา บังคับ และคุ้มครองที่เป็นธรรม 12 ประเภท คือ 1. ฝ่ายใน 2. กษัตริย์ 3. พระราชาประเทศราช 4. พราหมณ์ 5. คหบดี 6. ชาวนิคมชาวชนบท 7. สมณพราหมณ์ 8. เนื้อ 9. นก 10. ไม่ให้อธรรมเกิดขึ้น 11. ให้ทรัพย์คนจน 12. เข้าหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล แต่กล่าวโดยย่อเฉพาะหัวเรื่องจึงได้ 5 ประเภท

กันเป็นที่พ่าที่สนุก บางองค์มีอัครราชคฤหาสน์ในพระราชทรัพย์ บางองค์โปรดในกามคุณเที่ยวแสวงหาสนมมาสั่งสมไว้มากมาย แล้วก็เกิดความงูมิใจว่าตัวมีสนมมากกว่ากษัตริย์องค์อื่น พระอัครราชคฤหาสน์เหล่านี้ ย่อมจะมีผลกระทบต่อประชาชนด้วย ตัวอย่างเช่นกษัตริย์ที่ชอบแพ้อ่านาง ก็มักจะยกทัพไปรุกรานประเทศอื่น ผลกระทบประชาชนก็คือ ชายฉกรรจ์ตายในสงคราม พ่อแม่พลัดพรากจากลูก เมียพลัดพรากจากผัว เมื่อผัวตายในสงครามก็เป็นหม้ายเดือดร้อนกันทั่วหน้าพระมหากษัตริย์ที่โปรดในทรัพย์สมบัติมักมีกริยาหาเร็นกาย้อากรจากประชาชนเอามาเก็บไว้ใต้อังพระคลัง แล้วก็ชื่นชมในความมั่งคั่งของพระองค์ พระมหากษัตริย์ที่โปรดแต่การเสาะหาหญิงสาวมาเป็นสนมก็เที่ยวบังคับหญิงชาวบ้านมาเก็บไว้ในวังมีรูปหุคหุคหย่อน ทำให้คนที่มิบุตรสาวพากันเดือดร้อนที่ไม่อยากไปเป็นสนมในวังก็หาทางหนีกันอย่างซนซนเป็นที่น่าอนาถใจ

พระเจ้าแผ่นดินที่ทำความเดือดร้อนให้ประชาชนมีอยู่เป็นจำนวนมาก และการที่พระเจ้าแผ่นดินทำความเดือดร้อนให้กับประชาชนก็เนื่องมาจากการประพฤติตามพระทัยพระองค์จนเกินไป อนึ่ง การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติตามพระทัยพระองค์เองมากจนเกินไป ก็เพราะไม่ทรงทราบหลักในการปกครองว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร ทรงนึกแต่เพียงว่า เมื่อมีอำนาจแล้วจะต้องทำอะไรได้ทุกอย่างไม่เช่นนั้นจะเป็นผู้มีอำนาจทำไม นักปราชญ์ทางปกครองทั้งหลายมองเห็นเหตุที่สร้างความเดือดร้อนอันเกิดมาจากการประพฤติตามพระทัยของพระราชาดังนี้ จึงได้วางหลักการปกครองของพระราชาไว้ว่า พระราชาต้องยึดความถูกต้องเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ความถูกต้องดังกล่าวนี้คือ ถีอธรรมเป็นอำนาจนั่นเอง

พระเจ้าแผ่นดินนอกจากจะเป็นมูลเหตุให้ประชาราษฎร์มีสุขหรือมีทุกข์แล้ว ยังเป็นตัวช่วยให้ประชาชนดำเนินรอยตามอีกด้วย อย่างเช่น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาโพธิชาดกว่า "เมื่อฝูงโคเดินข้ามพาก ถ้าหัวหน้าโคเดินคด ฝูงโคก็เดินคดตามไปด้วยฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา 2525), เล่ม 28, หน้า 15.

เหมือนกัน ผู้ใดได้รับการยกย่องให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจในแผ่นดิน ถ้าผู้นั้นไม่ประพฤติธรรม ประชาชนก็ย่อมไม่ประพฤติธรรมไปด้วย ความเคียดแค้นย่อมเกิดแก่ประชาชน เพราะพระราชานี้ไม่ประพฤติธรรม และเพราะประชาชนก็ไม่ประพฤติธรรมด้วยตัวเอง

เมื่อฝูงโคเดินข้ามปาก โคหัวหน้าถ้าเดินไปตรง ฝูงโคก็เดินไปตรงด้วยฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับการยกย่องให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีอำนาจในแผ่นดินถ้าผู้นั้นประพฤติธรรม ประชาชนก็ย่อมประพฤติธรรมไปด้วย ความสงบสุขย่อมเกิดแก่ประชาชน เพราะพระราชานี้ประพฤติธรรมไม่เบียดเบียนหมู่ประชา และเพราะประชาชนประพฤติธรรมด้วยตัวเอง"

พุทธพจน์นี้ทรงเปรียบเทียบระหว่างผู้นำฝูงโคและผู้นำในหมู่มนุษย์ว่ามีความละม้ายคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ถ้าหัวหน้าโคเดินอ้อม ฝูงโคทั้งหมดก็เดินอ้อมไปด้วย สำหรับในหมู่มนุษย์ ถ้าหัวหน้าคือพระเจ้าแผ่นดินปฏิบัติพระองค์อย่างใด เสนามาตย์ ประชาชนก็จะพยายามเลียนแบบอย่างนั้น ตัวอย่างที่เห็นกันง่าย ๆ เช่น สมัยโบราณ พระเจ้าแผ่นดินไทยมีพระสนมเยอะ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สมัยนั้นก็เอาเยี่ยงอย่าง คือ มีเมียน้อยไว้ในบ้าน และก็ให้อยู่บ้านเดียวกับเมียหลวง ตัวอย่างนี้เป็นปกติธรรมดา ไม่เป็นความชั่วมากนัก เพียงยกตัวอย่างให้เห็นว่า หัวหน้าทำตัวอย่างใดผู้อยู่ใต้ปกครองที่มีอัธยาศัยเดียวกันก็จะทำอย่างนั้น ถ้าพระราชานำชั่ว ข้าราชการที่มีอัธยาศัยไปทางชั่วก็จะได้ออกาสทำความชั่วด้วย ตามปกติคนทำชั่วย่อมเกรงกลัวกฎหมายและอาญาของพระราชานำ แต่เมื่อพระราชานำชั่วเสียเอง คนที่มีอัธยาศัยชั่วจึงไม่เกรงกฎหมาย และไม่กลัวอาญาของพระเจ้าแผ่นดิน เพราะอะไร เพราะว่าคนเหล่านั้นคิดว่าแม้เราจะทำผิด ถ้าพระราชานำชั่วย่อมไม่ทรงเอาโทษ เพราะพระองค์ก็ชั่วอย่างนั้นเหมือนกัน และเมื่อต่างคนต่างคิดกันอย่างนี้ แต่ละคนที่มีอัธยาศัยน้อมไปทางชั่วก็จะทำอย่างพระเจ้าแผ่นดิน และเมื่อทำจนรู้กันทั่ว ต่อไปคนที่มีอัธยาศัยดีก็จะทำชั่วบ้าง เพราะถือกันว่าเป็นปกติธรรมดาของบ้านนี้เมืองนี้ ที่ทุกคนทำกันอย่างนั้นได้ คนทำชั่วย่อมพาประเทศชาติไปสู่หายนะ ดังนั้น พระราชานำจึงเป็นพระองค์แรกที่ต้องปฏิบัติดีหรือปฏิบัติเป็นธรรมให้เป็นตัวอย่างแก่ประชาชนทั่วไป

นอกจากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไปอีกว่า "เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลดิบมา ผู้นั้นย่อมไม่รู้รสแห่งผลไม้ นั้น ทั้งพืชพันธุ์แห่งต้นไม้ก็ย่อมพินาศ รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชา

โคตรปกครองโดยไม่เป็นธรรม พระราชานั้นย่อมไม่รัฐสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชาานั้น ย่อมพินาศ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลสุกมา ผู้นั้นย่อมรัฐสแห่งผลไม้้นั้น และพืชพันธุ์แห่ง ต้นไม้้นั้นก็ไม่พินาศ รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาโคตรปกครองโดยธรรม พระราชานั้น ย่อมทรงทราบรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชานั้นก็ไม่มีพินาศ"

ความในพระพุทธพจน์ทรงเปรียบเทียบว่า ต้นไม้ที่ผลิผลแล้ว แต่ยังไม่ทันสุก ถ้าประชาชน พากันไปเก็บผลดิบมากินจนหมด ก็จะรัฐสเฉพาะผลดิบที่เปรี้ยวหรือผาดเท่านั้น ซึ่งเป็นรสที่ไม่อร่อย ถ้าเกิดอยากจะกินรสของผลสุกบ้างก็ไม่มีโอกาสแล้ว เพราะอะไร เพราะเก็บผลดิบมาเสียหมด แล้ว จึงไม่มีผลสุกให้อีก จึงเป็นอันว่าผลสุกที่มีรสอร่อยหอมหวาน คนทั้งหลายจะไม่ได้กินเลย เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "ผู้นั้นย่อมไม่รัฐสแห่งผลไม้้นั้น" อีกประการหนึ่ง เมื่อคน ทั้งหลายเก็บผลดิบที่ยังอ่อน เมล็ดของผลไม้้นั้นก็นำมาปลูกไม่ได้ เพราะเมล็ดของมันนำมาเพาะชำ ไม่ขึ้น เพราะเหตุที่ว่า ถ้าคนทั้งหลายเก็บผลดิบมาหมด เมล็ดของผลดิบนำมาทำพันธุ์ไม่ได้เช่นนี้ ก็เท่ากับว่าพืชพันธุ์ของต้นไม้้นั้นจะสูญพันธุ์ไป ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "พืชพันธุ์แห่งต้นไม้ ้นั้นย่อมพินาศ"

ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราคอยให้ผลไม้้นั้นสุกแล้วจึงนำมากิน เมื่อกินผลไม้สุกรสย่อม อร่อยหอมหวาน คนผู้กินนั้นก็ย่อมจะรัฐสแท้จริงของผลไม้้นั้น ทั้งเมื่อเราปล่อยให้ผลไม้สุกแล้ว เมล็ดของผลไม้สุกย่อมนำไปปลูกเพาะพันธุ์ได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "ผู้เก็บผลไม้สุก มาย่อมรัฐสแห่งผลไม้สุก และพืชพันธุ์ของผลไม้้นั้นก็จะไม่พินาศด้วย"

รัฐทั้งปวง เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ หากพระราชาปกครองโดยไม่เป็นธรรม เอาแต่ พระทัยตนเอง ริตนาทาเร้นภาษีจากราษฎร ทำความเดือดร้อนให้ราษฎรด้วยอาญาแผ่นดินราษฎร ทั้งหลายจะพากันเดือดร้อนและยากจน เมื่อประชาชนยากจนรัฐก็ยากจน เมื่อรัฐยากจนผู้ปกครอง ก็ยากจน เมื่อผู้ปกครองยากจนอำนาจก็น้อย บารมีก็น้อย ประชาชนย่อมไม่รักดี พระราชาที่ยาก จนมีอำนาจน้อย บารมีน้อย ประชาชนไม่รักดีนั่นแหละ คือ ความหมายที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "พระราชาย่อมไม่รัฐสแห่งรัฐนั้น" และการที่ประชาชนไม่รักดีพระเจ้าแผ่นดินอันเนื่องมาจาก พระองค์ไม่มีประชาชนอยู่ในพระทัยของพระองค์นั้น สักวันหนึ่งพระองค์จะถูกขับไล่ออกจากราชบัลลังก์ หมดอำนาจ นั่นคือความหมายที่ว่า "รัฐของพระราชานั้นย่อมพินาศ"

ในทางตรงกันข้าม ถ้าพระราชูปถัมภ์ด้วยคุณธรรม สงเคราะห์ประชาชนถือว่า
ประชาชนเป็นลูก ดำรงอยู่ในทิศพิชิตธรรม ประชาชนทั้งปวงเมื่อพระราชทานอนุเคราะห์แล้ว
ย่อมมีความสุข ตั้งใจทำมาหากิน เมื่อประชาชนตั้งใจทำมาหากิน ก็พากันร่ำรวย เมื่อแต่ละคน
ร่ำรวย รัฐก็ร่ำรวย เมื่อรัฐร่ำรวย พระราชาก็ร่ำรวย เมื่อพระราชาร่ำรวยก็มีอำนาจ และเมื่อ
ประชาชนจงรักภักดี พระราชาก็จะมีบารมีเป็นที่รักของปวงชน เมื่อทุกคนรักพระราชาก็จะ
ประพดีเอาใจพระองค์ ตามใจพระองค์ เคารพพระองค์ นั้นความหมายที่ว่า "พระราชาย่อม
ทรงทราบรสแห่งรัฐนั้น" อนึ่ง เมื่อพระราชาก็เป็นที่เคารพจงรักภักดีของประชาชนเช่นนี้ จะทำ
ให้พระองค์ปกครองราชสมบัติได้จนตลอดพระชนม์ชีวิต นั่นคือ ความหมายที่ว่า "รัฐของพระราช
นั้นก็ไม่มีพินาศ"

ในมหาปทุมชาดก พระพุทธองค์ตรัสถึงพระอภัยมณีของพระมหากษัตริย์ในสวนดีและ
สวนเสียว่า "พระมหากษัตริย์ผู้มีพระทัยอ่อนโดยส่วนเดียว หรือมีพระทัยแข็งโดยส่วนเดียว ย่อม
ไม่อาจดำรงพระอิสริยยศที่สูงส่งไว้ได้ เพราะเหตุนี้ พระมหากษัตริย์ไม่ควรประพดีเหตุทั้ง
สอง คือ ไม่ควรมีพระทัยอ่อนเกินไป และไม่ควรมีพระทัยแข็งเกินไป พระมหากษัตริย์ที่มีพระทัย
อ่อนเกินไปจะถูกประชาชนดูหมิ่น ที่มีพระทัยแข็งเกินไปก็มักจะมีเวร พระมหากษัตริย์เมื่อทราบ
เหตุทั้งสองนั้นแล้ว ควรวางพระองค์เป็นกลางไว้"

ความในพระพุทธพจน์นี้ ค่อนข้างจะชัดเจนอยู่แล้ว เราจะพบเสมอในประวัติศาสตร์
ที่ผ่านมา พระมหากษัตริย์ที่อ่อนแอ มักจะถูกขับไล่จากราชบัลลังก์ หรือถ้ายังอยู่ในราชบัลลังก์ ก็
คงจะอยู่เพียงในนาม ส่วนอำนาจนั้นจะมีผู้กุมอยู่เบื้องหลัง นั่นคือ ความหมายที่ว่า ไม่อาจดำรง
พระอิสริยยศที่สูงส่งไว้ได้

ส่วนพระมหากษัตริย์ที่มีพระทัยแข็งโดยส่วนเดียว ก็มักจะสร้างความเดือดร้อนให้กับ
พสกนิกรอยู่เนือง ๆ และในลักษณะการสร้าง ความเดือดร้อนนั้น ก็มักจะถือในข้างผิด แต่พระองค์
เองกลับเชื่อตนเองว่าเป็นผู้ถูกคนเดี๋ยว นอกนั้นผิดหมด และก็ถือแต่ชขาดอยู่อย่างนั้น ถึงแม้การ
ถืออย่างนั้นและการทำไปอย่างนั้น คนอื่นจะต้องเดือดร้อน หรืออาจจะต้องมีการตาย พระองค์
ก็ไม่ยอมเปลี่ยนพระทัย นี่คือ ความหมายที่ว่า "พระทัยแข็งเกินไป มักจะมีเวร"

การประพาศิธรรมหรือการครองราชย์โดยธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน หากจะสรุปสั้นๆ ก็มีเพียงว่า ถ้าจะทำอะไรอันเกี่ยวข้องกับคนอื่นแล้ว อย่าทำด้วยความรักหรือความเกลียดเพราะ ถ้าทำด้วยความรักและความเกลียด ความเคียดแค้นอาจจะตามมา ชั้นแรกความเคียดแค้นย่อมจะมีแก่ผู้ที่พระราชทานแก่เขาก่อน ต่อแต่นั้นเมื่อพระราชทานความเคียดแค้นให้คนอื่นมาก เข้าความเคียดแค้นนั้นก็ตกมาถึงพระราชทานเอง ความข้อนั้นพระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ ในเทศกุกุชาคกว่า "ในกาลก่อนพระราชทานกรรมใดด้วยความรักและความเกลียดแล้ว ก่อให้เกิดความเคียดแค้นต่อแต่นั้นพระองค์ไม่ควรทำกรรมนั้นอีก พระมหากษัตริย์เมื่อประมาทแล้ว โภคทรัพย์ทุกอย่างในแคว้นแคว้นย่อมพินาศ ข้อที่นักปราชญ์กล่าวว่า เป็นความทุกข์ของพระราชทาน"

ความในพุทธพจน์นี้ ทรงมุ่งเฉพาะเรื่องบางเรื่อง ที่พระราชทานเพราะความรักแล้วทำความเคียดแค้น เช่นเรื่องพระเจ้าบัสเสนทิโกศล ทรงรักเมียคนอื่น แล้วหาเรื่องจะฆ่าสามีของเธอ เพื่อจะได้ยึดภรรยาของเขา ความเคียดแค้นอย่างนี้เรียกว่า กรรมที่ทำเพราะความรัก แต่ถ้าพระราชทานรักหญิงใด และหญิงนั้นเป็นไทแก่ตัวเอง แม้พระราชทานไปรคนมาเป็นสนมหรือพระชายา ถ้าพ่อแม่หรือหญิงสมัครใจ ก็คงจะไม่มีปัญหาอย่างไร เพราะไม่ก่อความเคียดแค้นให้แก่ใครเลย

อนึ่ง เมื่อพระราชทานเกลียดใคร แล้วคอยจับผิดลงอาญาแก่ผู้นั้น การกระทำของพระราชทานนั้น ย่อมนำความเคียดแค้นมาให้คนอื่น แล้วต่อจากนั้น ความเคียดแค้นนั้นก็ตกแก่พระราชทานเอง เพราะเหตุไร เพราะการที่พระราชทานเกลียดใครแล้ว หาทางกำจัดเขาบางครั้งอาจจะมองคนดีเป็นคนชั่วก็ได้ เมื่อมองคนดีเป็นคนชั่วแล้วกำจัดคนนั้นได้สำเร็จ ก็เท่ากับพระราชทานกำจัดคนดี เมื่อกำจัดคนดีอย่างนี้ คนชั่วในราชสำนักก็จะมีอำนาจ เมื่อคนชั่วมีอำนาจย่อมทำความเคียดแค้นให้กับประชาชน ข้อนี้คือความหมายที่ว่า กรรมที่ทำด้วยความเกลียดแต่ถ้าพระราชทานเกลียดใครแล้ว คนผู้นั้นทำความผิดสมควรที่จะต้องลงอาญา พระราชทานต้องสอบสวนให้ปรากฏแก่ผู้อื่นก่อนแล้วจึงลงอาญา และแม้ในขณะที่ลงอาญาก็ไม่ควรลงอาญาด้วยความเกลียดที่มีอยู่ในพระทัย ควรทำพระทัยให้เป็นกลางแล้วจึงลงอาญาผู้นั้น

การถือธรรมเป็นอำนาจ เป็นหลักการที่ปฏิบัติยาก เพราะขัดกับความรู้สึกของจิตใจ

ของมนุษย์ทั่วไป พระเจ้าแผ่นดินก็เป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีความรู้สึกเหมือนมนุษย์ทั่วไป ความรู้สึกที่ว่านี่ก็คือความรู้สึกที่อยากจะทำอะไรตามที่ใจปรารถนา และไม่ยากให้ใครมาขัดใจ นี่คือความรู้สึกของมนุษย์ทั่วไป อันที่จริงการทำอะไรตามที่ใจปรารถนานั้น ถ้าไม่ทำความเดือดร้อนให้กับคนอื่นก็สามารถทำได้ตามที่ใจปรารถนา แต่โดยธรรมชาติแล้ว คนธรรมดาทั่วไปที่ไม่มีอำนาจวาสนา จะไม่กล้าทำอะไรที่เป็นการละเมิดสิทธิ์คนอื่น เพราะฉะนั้น แม้อยากจะทำอะไรก็ตาม แต่ถ้าทำความเดือดร้อนให้คนอื่น ก็จะไม่กล้าทำอยู่ดี สำหรับผู้มีอำนาจ เช่น พระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้นระวังใจได้ยาก เพราะผู้มีอำนาจ มีคนคอยปฏิบัติตามคำสั่ง ต้องการสิ่งใดแม้จะผิดธรรมหรือละเมิดสิทธิ์คนอื่น ก็มีคนคอยตอบสนองให้ทุกเรื่อง นี่คือ ความยากของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะต้องครองราชย์โดยถือธรรมเป็นอำนาจ ในขณะที่องค์พระมหากษัตริย์เองนั้นผู้มีอำนาจทุกอย่าง แม้แต่จะฆ่าคนก็ย่อมจะได้ แต่ต้องมาถูกจำกัดอำนาจลงด้วยเงื่อนไข คือ ความชอบธรรม และไม่ชอบธรรม เช่นนี้แหละจึงทำให้ผู้มีอำนาจอย่างพระมหากษัตริย์จะต้องมีความอดกลั้นอย่างสูง จึงจะสามารถครองแผ่นดินโดยถือธรรมเป็นอำนาจได้

โดยสรุปแล้วการปกครองที่ถือธรรมเป็นอำนาจ ก็คือ การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบริหารบ้านเมืองโดยเว้นจากอคติ 4 ประการตามที่ใ้กล่าวมาแล้ว ในบทที่สามนั่นเอง แม้การมีอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน จะเป็นสิ่งเอ้ายวนให้ทำอะไรตามอำเภอใจอยู่บ้างก็ตาม แต่เมื่อมาอยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ อันเป็นตำแหน่งที่เป็นคุุบัติของบวงชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปกครองบ้านเมืองด้วยถือธรรมเป็นหลักในการบริหารบ้านเมือง เพราะเมื่อพระราชาประพฤติธรรมทวยราษฎรก็จะประพฤติธรรม บ้านเมืองย่อมสงบสุขสมดังพระพุทธภาษิตที่ว่า ธัมมะจารี สุขัง เสติ ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

5.3 จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองผู้อยู่ใต้ปกครองโดยธรรม

ในจกักวัดติสุตฺร พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินไว้ว่ามี 3 ประการคือ

1. การรักษา (รักษะ)

2. การป้องกัน (อวาระ)

3. การคุ้มครอง (คฤติ)

การรักษา พระพุทธองค์ทรงหมายถึง พระเจ้าแผ่นดินทรงบริหารราชกิจด้วยความอดทน ด้วยการไม่เบียดเบียน ด้วยความรักและความเอ็นดู กรณีกิจเช่นใดที่เรียกว่า ทรงรักษาประชาชนด้วยความอดทน การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงแลเห็นประชาชนที่อยู่ในถิ่นกันดารไม่มีน้ำดื่มและน้ำปลุกธัญพืช จึงมีพระอุตสาหะเสด็จไปดูความเดือดร้อนและหาทางแก้ไขให้ม้น้ำดื่มและน้ำปลุกพืชผล การที่ต้องทนร้อนทนลำบากในการเดินทางเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนอย่างนี้ เรียกว่า ทรงรักษาประชาชนด้วยความอดทน

การรักษาประชาชนด้วยการไม่เบียดเบียน หมายถึง การรักษาอย่างใด การที่พระเจ้าแผ่นดินไม่เบียดเบียนประชาชนด้วยการขูดรีดภาษีให้ประชาชนเดือดร้อน การรักษาประชาชนด้วยการไม่เบียดเบียนภาษีอย่างนี้ เรียกว่า การรักษาประชาชนด้วยการไม่เบียดเบียน

การรักษาประชาชนด้วยความรัก คืออย่างไร การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงถือประชาชนเหมือนลูก และทรงมีความรักประชาชนเหมือนที่ทรงรักพระราชโอรสของพระองค์เอง การดำรงพระองค์อย่างนี้ เรียกว่า ทรงรักษาประชาชนด้วยความรัก

การรักษาประชาชนด้วยความเอ็นดู คืออย่างไร การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพบเห็นประชาชนคนใดคนหนึ่งแล้วทรงหวังประโยชน์แก่เขา หวังให้เขามีความสุข เมื่อเห็นเขามีความทุกข์ ก็ช่วยหาทางให้พ้นทุกข์ และเมื่อทรงหวังว่า เขาก็มีความสุขก็มีพระทัยยินดีในความสุขของประชาชน พระกรณีกิจอย่างนี้ เรียกว่า ทรงรักษาประชาชนด้วยความเอ็นดู

เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงรักษาประชาชนด้วยความอดทน ด้วยการไม่เบียดเบียนด้วยความรัก และด้วยความเอ็นดูดังกล่าวมานี้ เรียกว่า ทรงปกครองปวงชนด้วยวิธีรักษา ซึ่งเป็นหลักการปกครองประเภทที่หนึ่ง

หลักการปกครองประการที่สอง คือ การป้องกัน พระพุทธองค์หมายถึง พระเจ้าแผ่นดินทรงปกป้องสมบัติของประชาชนมิให้ถูกประชาชนด้วยกันแย่งชิงเอาทรัพย์สินสมบัติของกันและกันทรงบัญญัติกฎหมาย กำหนดโทษการละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่นทั้งที่เป็นสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ภารกิจดังกล่าวมานี้พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า ป้องกันประชาชน อันเป็นหลักการปกครองประการที่สอง

หลักการปกครองประการที่สาม คือ การคุ้มครอง อย่างไรก็ตามเรียกว่า การคุ้มครองประชาชนในอรรถกถาจกวัตติสูตร ท่านกล่าวหน้าที่คุ้มครองของพระเจ้าแผ่นดินไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองประชาชนให้พ้นจากอุบัตินตรายทั้งหลายเป็นต้นว่า อุบัติภัย ภัยที่เกิดจากอุบัตเหตุ โจรภัย ภัยที่เกิดจากโจร หุภิกขภัย ภัยที่เกิดจากความมอดอยาก โรคภัย ภัยที่เกิดจากความเจ็บป่วย และเมื่อภัยเหล่านี้เกิดขึ้นมาแล้วพระเจ้าแผ่นดินจะต้องมีหน้าที่กำจัด บัดเป่าให้ภัยที่เกิดแล้วเหล่านี้ให้อันตรธานไป ภารกิจดังกล่าวมานี้ พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า การคุ้มครองประชาชน

พระราชภารกิจ คือ การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองทั้ง 3 ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงไว้อย่างละเอียดว่า พระเจ้าแผ่นดินจะต้องรักษา ป้องกัน และคุ้มครองใครบ้าง ก็บุคคลที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองนั้นมี 8 ประเภท คือ

1. ฝ่ายใน
2. ทหารและพาหนะ
3. กษัตริย์
4. กษัตริย์ประเทศราช
5. พราหมณ์ คหบดี
6. ชาวชนบท
7. สมณพราหมณ์
8. เนื้อและนกก

ส่วนในเตสกุณชาดก พระพุทธองค์ตรัสถึงพระเจ้าแผ่นดินธรรมดาว่าจะต้องรักษาป้องกัน และคุ้มครองบุคคล 6 ประเภท คือ

1. ฝ่ายใน
2. มิตรและอำมาตย์
3. พาหนะและกองทัพ

4. ชาวบ้านและชาวนิคม
5. สมณะและพราหมณ์
6. เนื้อและนก

การที่พระพุทธองค์ตรัสบุคคลที่พระเจ้าแผ่นดินควรทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองไว้ต่างกัน คือ ในจกัगतติสูตรตรัสไว้ 8 จำพวก ส่วนในเตสกุจฉกัตรัสไว้ 6 จำพวก ทั้งนี้เป็นเพราะว่าในจกัगतติสูตรนั้น พระองค์ตรัสถึงพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งทรงปกครองมนุษย์ทั้งจักรวาลหรือปกครองโลกทั้งสี่โลกตามที่ได้อกล่าวมาแล้วในบทที่สาม เมื่อปกครองจักรวาลทั้งหมดเช่นนี้ จึงต้องมีพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจแต่ละเมือง และมีกษัตริย์ประเทศราชอยู่ใต้ปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น ในการรักษาป้องกันและคุ้มครองของพระเจ้าจักรพรรดิ จึงต้องมี 8 ประเภท โดยเพิ่มพระมหากษัตริย์และกษัตริย์ประเทศราชเข้าไป

สำหรับในเตสกุจฉกั พระพุทธองค์ตรัสไว้เพียง 6 ประเภท กล่าวคือ ไม่มีพระมหากษัตริย์และกษัตริย์ประเทศราช ก็เพราะพระพุทธองค์ตรัสถึงพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองอาณาจักรหนึ่งๆ ซึ่งอาณาจักรหนึ่งๆ นั้น จะมีบุคคลเพียง 6 จำพวกเท่านั้น เพื่อให้การอธิบายเป็นไปตามสภาพที่ทุกคนเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ในที่นี้จึงจะขออธิบาย การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองบุคคล 6 ประเภท ตามที่พระองค์กล่าวไว้ในชาตกเท่านั้น

การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองฝ่ายใน

ฝ่ายในของพระเจ้าแผ่นดินก็คือ พระราชบิดามารดา พระมเหสี และราชโอรสราชธิดาพร้อมพระญาติวงศ์อื่น ๆ บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครอง มิให้ได้รับความเดือดร้อน ถ้ามว่าจะทำการรักษาพระราชบิดามารดาอย่างไร ตอบว่า ในบุคคลเหล่านี้ พระเจ้าแผ่นดินทรงทำการรักษาด้วยแสดงความรักห่วงใยประดุจลูก แต่ในฐานะพระราชบิดามารดา พระเจ้าแผ่นดินจะถือพระองค์อย่างนั้นไม่ได้ ต้องแสดงความเคารพท่านเหมือนลูกเคารพพ่อแม่ทั่วๆ ไป ต้องแบ่งพระทัยมาฝากใฝ่ในเรื่องความเป็นอยู่ของพระราชบิดา พระราชมารดา พระเจ้าแผ่นดินควรเข้าไปเฝ้าพระราชบิดาและราชมารดาทุกวัน วันละหนึ่งครั้ง

หรือถ้าพระราชบิดาพระราชมารดาได้ประทับในวังเดียวกัน พระเจ้าแผ่นดินต้องตั้งพนักงานคอย
เฝ้าดูแลพระองค์ท่าน และให้รายงานสุขภาพและความต้องการของพระองค์ท่านทุกวัน นอกจากนี้
นั้นพระเจ้าแผ่นดินต้องหาโอกาสไปเฝ้าพระองค์ท่านทุก ๆ เจ็ดวัน อย่างนี้เรียกว่าทรงทำการ
รักษาพระราชบิดามารดา

ทำอย่างไรจึงเรียกว่าการป้องกันพระราชบิดามารดา พระเจ้าแผ่นดินต้องป้องกัน
ทรัพย์สินสมบัติส่วนพระองค์ของพระราชบิดามารดาไว้มิให้ใครมาแอบอ้างถือกรรมสิทธิ์ สิ่งใดที่พระ
ราชบิดามารดาต้องการ ต้องจัดการถวายพระองค์ท่าน เมื่อพระองค์ท่านสวรรคตแล้ว จัดการ
แบ่งมรดกส่วนพระองค์ที่มีอยู่พระราชทานแก่ผู้ที่พระองค์รับสั่งไว้ก่อนสิ้นพระชนม์ สำหรับพระสนม
ของพระราชบิดา พระเจ้าแผ่นดินควรอุปการะเลี้ยงดูต่อไป หากพระสนมคนใดต้องการออกจาก
วังเพื่อไปดำรงชีพเยี่ยงสามัญชน พระเจ้าแผ่นดินควรจะไปตามความต้องการของนาง และ
ที่สำคัญก็คือ พระเจ้าแผ่นดินไม่ควรนำพระสนมของพระราชบิดามาเป็นพระสนมของตนเอง เพราะ
ถ้าทำดังนั้น จะถูกประชาราชนำโทษ การทำดังนี้ดังกล่าวนั้น เรียกว่า ทรงป้องกันพระราชบิดา
มารดา

ทำอย่างไรจึงจะเรียกว่า ค้ำครองพระราชบิดามารดา พระเจ้าแผ่นดินจะต้องกำจัด
อันตรายทุกชนิดที่เกิดขึ้นให้แก่พระราชบิดามารดา เมื่อพระราชบิดามารดาประชวร พระเจ้า
แผ่นดินในฐานะที่เป็นลูก และในฐานะที่เป็นผู้ปกครองจะต้องจัดการหาแพทย์รักษาให้พระองค์
ท่านหายจากโรค หรือแม้ความเดือดร้อนอื่น ๆ เกิดขึ้น พระเจ้าแผ่นดินจะต้องเป็นผู้กำจัดความ
เดือดร้อนนั้นให้หมดไป การดำเนินการดังกล่าวนั้นเรียกว่า การค้ำครองพระราชบิดามารดา

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระราชบิดามารดาของพระเจ้าแผ่นดินไม่ค่อยจะปรากฏมากนักจะ
มีปรากฏมากก็เฉพาะพระราชมารดา ทั้งนี้เป็นเพราะว่า พระเจ้าแผ่นดินแต่ละองค์ที่จะได้ครอง
ราชสมบัตินั้น ต้องหลังจากพระราชบิดาสิ้นพระชนม์แล้ว จะมีจำนวนน้อยมากที่พระเจ้าแผ่นดินทรง
สละราชสมบัติแล้วเวนราชสมบัติให้พระราชโอรสครอง ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินส่วนใหญ่ จะมี
แต่พระราชมารดาเท่านั้น เหตุการณ์ดังกล่าวนั้น หมายถึง ประเพณีของราชวงศ์ทั่วไป ยกเว้น
ในประเทศอินเดีย เพราะในประเทศอินเดียสมัยโบราณมีประเพณีปฏิบัติกันอยู่ว่า เมื่อพ่อบ้าน

อายุเข้าปุนวัยชราแล้ว จะมอบสมบัติให้ลูก ส่วนตัวเองจะออกบวชเป็นฤๅษีชีไพร แสวงหากุศล เพื่อเป็นเสบียงในโลกหน้าต่อไป สำหรับพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงปฏิบัติเช่นกัน กล่าวคือ เมื่อพระราชโอรสสำเร็จการศึกษาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพระราชบิดาจะเวนราชสมบัติให้พระราชโอรสปกครอง ส่วนพระองค์เองก็จะออกผนวชเป็นฤๅษี บางองค์ก็จะอาศัยราชอุทยาน บางองค์จะท่องเที่ยวไปในป่าใหญ่ๆ เช่น ป่าหิมพานต์ เป็นต้น นี่เป็นประเพณีของกษัตริย์อินเดียสมัยโบราณ เมื่อพระราชบิดาเสด็จออกผนวชแล้วเช่นนี้ พระเจ้าแผ่นดินของอินเดียสมัยนั้น จึงปรนนิบัติเฉพาะพระราชมารดา ส่วนพระราชภาชีนั้น ถ้าอาศัยอยู่ในราชอุทยาน นานๆพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปเฝ้าสักครั้ง บางทีก็เสด็จไปตามข้อปฏิบัติของพระราชินี แม้จักกวดตีตัวที่กำลัง กล่าวถึงนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นอนุศาสน์ของพระราชฤๅษีที่ทรงประทานแก่พระราชโอรสของพระองค์

หันมากล่าวถึงการปกครองชนภายในที่เหลือกันต่อไป พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษาพระมเหสีอย่างไร หญิงที่ทำหน้าที่ปรนนิบัติพระเจ้าแผ่นดินมีหลายประเภทแล้วแต่ความโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน หญิงที่โปรดมากที่สุด ก็ตั้งให้เป็นพระมเหสี หญิงที่โปรดรองลงมา ก็ตั้งให้เป็นพระสนมเอก หญิงที่โปรดรองลงมา ก็ให้เป็นพระสนม พระสนมเอกอาจจะมียุวกษัตริย์หลายคน พระสนมธรรมดาก็อาจจะมียุวกษัตริย์หลายคน พระมเหสีก็ดี พระสนมเอกก็ดี และพระสนมธรรมดาก็ดี ถือได้ว่าเป็นมเหสีที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองทั้งหมด ในการรักษามเหสีเหล่านี้ พระเจ้าแผ่นดินจะต้องมีความอดทนในบางเรื่อง เป็นต้นว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีคู่อริหลายคน ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่หญิงเหล่านี้จะหึงหวงกัน เมื่อพบกันอาจจะพูดจากระทบกระทั่งกันแล้วอาจจะถึงทะเลาะกัน พระเจ้าแผ่นดินจะต้องอดทนในเรื่องเหล่านี้ และต้องไม่ลงพระราชอาญาแก่พระสนมที่ทะเลาะกันเพราะความหึงหวง ยกเว้นพระสนมเหล่านี้หึงหวงกันจนคิดฆ่าเพื่อกำจัดคู่แข่ง ถ้าเป็นอย่างนี้เป็นการทำผิดกฎหมาย พระเจ้าแผ่นดินต้องลงพระอาญาข้อปฏิบัติดังกล่าวนี้ เรียกว่า การรักษาด้วยความอดทน

การรักษาพระมเหสีและพระสนมด้วยการไม่เบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน ต้องปฏิบัติอย่างไร พระเจ้าแผ่นดินจะต้องมีความรักมีความเอ็นดูพระมเหสีและพระสนมเหล่านั้น ต้องทราบว่ายุวกษัตริย์เหล่านั้นทั้งหมดเป็นบุรุษชน มีความต้องการตามโลกีย์วิสัย พระเจ้าแผ่นดินไม่ควรทิ้ง

โดยไม่เหลือวแล การทิ้งร้างโดยไม่เอาพระทัยใส่ทำให้พระสนมเหล่านั้นเป็นคนน่าสงสาร จะออกนอกวังก็ไม่ได้ จะอยู่ต่อไปก็มีแต่ความอึดอัดตันใจ หากเป็นไปได้ พระสนมเหล่านี้เมื่อทรงเบื่อหน่ายแล้ว ควรเปิดโอกาสให้พระสนมเหล่านั้นไปดำรงชีพนอกวังได้ หรือจะมีสามีก็ได้ ปฏิภา เช่นนี้ กษัตริย์จีนบางพระองค์ได้ทำมาแล้ว เป็นที่สรรเสริญของปวงชนทั่วไป

อนึ่ง ในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงเหตุการณ์บางอย่างที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้นทรงปฏิบัติ ซึ่งส่อไปในทางเสียการปกครองฝ่ายใน ในประเด็นที่ว่าให้การรักษาอย่างเป็นธรรม ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า การรักษาที่เป็นธรรมก็คือบริหารราชกิจฝ่ายในด้วยความอดทน ไม่เบียดเบียนให้เดือดร้อน ด้วยความรัก และความเอ็นดู ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระชายาหลายองค์ พระองค์ต้องอดทนต่อปฏิบัติกาที่พระชายาเหล่านั้นกระทำต่อกันด้วยความหึงหวง และทำด้วยแข่งขันเพื่อได้ตำแหน่งทรงโปรด แต่พระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยาพระนามว่าสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 ชาวบ้านเรียกว่าพระเจ้าเสือ พระองค์มิได้มีความอดทนในเรื่องของฝ่ายใน จนถึงกับพระองค์สั่งประหารชีวิตพระสนมเอก เรื่องมีอยู่ว่า พระสนมเอคนามว่า พระองค์รัตนาวังจะให้พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรด จึงแอบให้หาหมอมาทำเสน่ห์เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินลุ่มหลง ความทราบถึงพระกรรณ ทรงให้สอบสวน พระองค์รัตนารับสารภาพ พระเจ้าเสือทรงสั่งประหารชีวิตบุคคลสามคนคือ พระองค์รัตนา เจ้าพระบำเรออุทรบิดาของพระองค์รัตนา และหมอมทำเสน่ห์¹

การที่พระองค์รัตนาให้หมอมทำเสน่ห์นี้มีมูลเหตุอยู่สองประการ คือ ประการที่หนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินไม่เสด็จไปหาเลย มีความกดดัน ประการที่สอง อยากจะเป็นคนโปรดเพื่อจะได้มีอำนาจในราชสำนัก สำหรับเหตุผลข้อแรกเป็นเหตุผลที่ไม่นำมาโทษถึงตาย เพราะเมื่อพระองค์รัตนาเป็นพระสนมของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็เป็นสิทธิ์ขาดของพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียว คนอื่นยุ่งไม่ได้ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินไม่เสด็จไปหาเลยเป็นเดือน เป็นปี หรืออาจจะหลายปี เพราะพระองค์มีพระสนมมากมาย เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้สึกเยี่ยงบุญชนั้นก็ย่อมจะมีเป็นธรรมดา

¹พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำของคุรุสภา, 2504), เล่ม 2, หน้า 199.

เมื่อหาทางอื่นไม่ได้จึงเรียกหม่อมมาทำเสน่ห์ เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินรัก แล้วจะได้มาหาบ้าง การที่
พระองค์รัชทายาทมีความปรารถนาเพียงเพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินรัก และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบ
กลับยื่นความตายมาให้พระองค์รัชทายาทพร้อมกับพ่อ คุณเป็นการไม่สมควรเลย ถ้าพิจารณาแล้วว่ามี
โทษก็น่าจะเป็นโทษอย่างอื่นไม่ใช่โทษถึงตาย เพราะแม้พระเจ้าแผ่นดินเอง ก็มีปรากฏว่าทรง
ให้หม่อมมาเสน่ห์เพื่อให้ผู้หญิงรักพระองค์เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาบุรุษ ชาวบ้าน
เรียกว่า พระเพทราชา เมื่อได้เสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้ตั้งพระราชนิศาของ
พระนารายณ์ พระนามว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพเป็นพระมเหสีฝ่ายซ้าย คินแรกที่พระเพทราชา
เสด็จไปหาเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพในพระตำหนัก เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพไม่ทรงยินยอม
ออกโอรสธิดัก็ค้อต่าง ๆ แถมวางคาบไว้บนพระเพลาอีกด้วย เมื่อพระเพทราชาทอดพระเนตรเห็น
ก็เสด็จถอยมาตั้งหลักที่พระราชมณเฑียร ไม่กล้าแข็งขันเข้าไป หลังจากนั้นพระองค์ตรัสเรียกหา
หม่อมมาเสน่ห์ เมื่อหม่อมมาเสน่ห์ทำตามพิธีแล้ว กรมหลวงโยธาเทพก็คลั่งไคล้ไหลหลง ทรงพระกันแสง
ถึงพระเจ้าอยู่หัวเป็นกำลัง เมื่อพระเพทราชาทรงทราบเรื่องแล้ว จึงเสด็จไปหาอีกครั้งหนึ่ง
คราวนี้เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพทรงยินยอมทุกประการ¹

ตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะทรงรักผู้ใดแล้วผู้นั้นเขาไม่
รักตอบ พระองค์ก็ใช้หม่อมมาเสน่ห์เหมือนกัน มันจึงไม่น่าจะแปลกกันเลยทีเดียวเมื่อพระสนมเอกมี
ความรักในพระเจ้าแผ่นดิน และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินไม่สนพระทัยก็หาหม่อมมาเสน่ห์เพื่อให้พระ
องค์รัก แม้ตัวอย่างที่ยกมาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินคนละองค์ก็ตาม แต่ไม่ห่างกันมาก กล่าวคือ
พระเพทราชาผู้หาหม่อมมาเสน่ห์ให้หญิงรัก ก็เป็นพระราชนิศาเลี้ยงของพระเจ้าเสือ ผู้ประหาร
ชีวิตพระสนมเอกผู้ให้หม่อมมาเสน่ห์ให้พระเจ้าเสือรักนั่นเอง เพราะฉะนั้น ในประเด็นนี้ถ้ายึดการ
รักษาฝ่ายในที่เป็นธรรมแล้ว พระเจ้าเสือก็ผิดหลักการปกครองในข้อที่ว่าไม่มีความอดทนในเรื่อง
ของฝ่ายใน

แต่ถ้าพระองค์รัชทายาททำเสน่ห์ เพราะมักใหญ่ใฝ่สูง อยากจะมีอำนาจในราชสำนักดูแล
การปกครอง เพื่อให้คุณให้โทษใคร ๆ ก็ได้ เจตนาอย่างนี้มีได้มุ่งให้พระเจ้าแผ่นดินรักเท่านั้น

---

¹ เรื่องเดิม, หน้า 127.

แต่มุ่งหวังให้ตนมีอำนาจเหนือพระเจ้าแผ่นดิน หรืออาจจะเป็นมือของใครก็ได้ที่ใช้ให้มาทำอย่างนี้ เพื่อแย่งราชสมบัติ ถ้าพฤติกรรมของพระองค์รัตนาคือเป็นดังนี้ ก็สมควรแล้วที่จะถูกประหารชีวิต

ที่กล่าวมาแล้ว เป็นการแสดงถึงการรักษาพระมหาลีที่เป็นธรรม ต่อไปควรทราบว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิบัติอย่างไร จึงจะเรียกว่าทรงป้องกันและคุ้มครองพระมหาลี การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเกื้อกูลด้วยทรัพย์สินสมบัติ และป้องกันสมบัติของเหล่าพระมหาลีมิให้วิบัติไปด้วยการกระทำของคน หรือด้วยภัยธรรมชาติ หนึ่ง เมื่อสมบัติของเหล่าพระมหาลีเหล่านั้นวิบัติไปด้วยเหตุใดก็ตาม พระเจ้าแผ่นดินจะต้องจัดทามาให้เหมือนเดิม ปฏิบัติการดังกล่าวนี้ ทรงป้องกันพระมหาลีด้วยความเป็นธรรม

ส่วนการคุ้มครองพระมหาลีที่เป็นธรรม ก็คือ การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงระวังมิให้พระมหาลีต้องเดือดร้อนเพราะภัยต่างๆ เช่น เจ็บป่วย อุบัติเหตุ ความอดอยาก เป็นต้น เมื่อพระมหาลีทรงพระประชวร พระเจ้าแผ่นดินต้องหาแพทย์มารักษาให้หายพระประชวร เมื่อประสบอุบัติเหตุก็ต้องหาทางรักษา และต้องคอยระวังมิให้เหล่าพระมหาลีอดอยาก ปฏิบัติการดังกล่าวมานี้เรียกว่า ทรงป้องกันและคุ้มครองพระมหาลีด้วยความเป็นธรรม

นอกจากพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพระราชบิดา-มารดา และพระมหาลีแล้ว พระองค์จะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพระราชโอรสและพระราชธิดาอีกด้วย ปฏิบัติอย่างไรจึงจะเรียกว่า ทรงรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพระราชโอรสและพระราชธิดา ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า ในอรรถกถาจกวัตติสูตร ท่านอธิบายว่า หลักการปกครองที่เรียกว่า การรักษา หมายถึง การรักษาด้วยความอดทน ไม่เบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน มีความเมตตา และมีความเอ็นดู

สำหรับประเด็นที่ว่ารักษาด้วยไม่เบียดเบียน รักษาด้วยเมตตาหรือความรัก และรักษาด้วยความเอ็นดูนั้น ไม่มีปัญหาในการปฏิบัติอย่างไร ทั้งนี้เพราะว่าในฐานะที่เป็นพ่อ ย่อมจะไม่มีใครเบียดเบียนลูกให้ได้รับความเดือดร้อน ในฐานะเป็นพ่อย่อมมีความรัก คือ เมตตาและมีความเอ็นดูถูกเป็นธรรมคา แม้จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ย่อมจะมีความรักและเอ็นดูพระราชโอรส-ราชธิดาเหมือนคนธรรมดาทั่วไป เพราะฉะนั้น ไม่จำเป็นที่จะพูดในประเด็นนี้ สำหรับประเด็นที่ควรพูดก็คือ ประเด็นที่ว่าต้องรักษาพระราชโอรส-ราชธิดาด้วยความอดทน

ตามธรรมดาคนเลี้ยงลูกทั่วไป มักจะเอาแต่ใจตัว เห็นลูกทำอะไรไม่ดีหน่อยก็โกรธ แล้วก็ดุด่า หรือบางครั้งลูกทำไม่ถูกใจก็โกรธแล้วดุด่า ซึ่งที่ถูกแล้วเมื่อลูกทำผิดแล้ว ถ้าเป็นความผิดครั้งแรก ไม่ควรลงโทษด้วยการตีหรือด้วยการดุด่า แต่ควรสั่งสอนให้รู้ว่าการทำไม่ใช่ออย่างนั้น จะได้รับผลอย่างนี้ หรือเมื่อทำอะไรไม่ถูกใจเรา ก็ไม่ควรดุด่า ควรพูดกับลูกดีๆ ว่า ลูกอย่าทำอย่างนั้นพ่อแม่ไม่ชอบ การที่พ่อแม่เลี้ยงลูกโดยไม่ดุด่าเมื่อทำผิด และไม่ดุด่าเมื่อลูกทำไม่ถูกใจนั้น เรียกว่า รักษาลูกด้วยความอดทน

พระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนบุคคลผู้เป็นพ่อโดยทั่วไป บางทีจะยิ่งหนักกว่าคนทั่วไปด้วยซ้ำ เพราะเหตุเป็นคนมีอำนาจมาก เมื่อไม่ถูกพระทัยในพฤติกรรมของพระราชโอรส-ราชธิดา ก็มักจะพิโรธ มิได้คำริว่าพระราชโอรสธิดายังเล็กน้อย เพราะฉะนั้น การที่พระราชโอรส-ราชธิดาทำบางสิ่งไม่ดีหรือไม่ถูกใจนั้น ก็เป็นเพราะไม่มีความคิด หรือไม่ก็เพราะมีประสบการณ์น้อย ถ้าพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดมีพระดำริดังกล่าวมานั้น ได้ชื่อทรงรักษาพระราชโอรส-ราชธิดาด้วยความอดทน อดทนอะไร อดทนเมื่อเห็นพระราชโอรส-ราชธิดาทำผิด แล้วไม่กริ้ว ไม่บริภาษ แต่ใช้การอบรมสั่งสอนแทน อดทนเมื่อเห็นพระราชโอรส-ราชธิดาทำสิ่งไม่ถูกพระทัย ไม่กริ้ว ไม่บริภาษ แต่ชี้แจงเหตุผลให้รู้ พระราชโอรส-ราชธิดาที่ได้รับการอบรมด้วยเหตุด้วยผล ย่อมจะเป็นคนมีเหตุผล แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่มีความอดทน พระราชโอรส-ราชธิดาทำผิดก็พิโรธ และบริภาษ พระราชโอรส-ราชธิดาก็เท่ากับถูกอบรมให้มีความฉุนเฉียว เมื่อใครทำผิดหรือทำไม่ถูกใจก็จะพิโรธเหมือนกับที่เคยได้ประสบมา เมื่อตอนเป็นพระราชกุมาร นี่คือผลเสียของการรักษาพระราชโอรส-ราชธิดา ด้วยความไม่อดทน

จะยกตัวอย่างเรื่องพระเจ้าแผ่นดินไม่มีความอดทนในการรักษาพระราชโอรส-ราชธิดา จนก่อความวิบัติแก่กรุงศรีอยุธยาเป็นอุทาหรณ์ ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งทรงครองราชย์ครั้งที่ 2 พม่าได้ยกกองทัพมาประชิดพระนครศรีอยุธยา ทางกรุงศรีอยุธยาได้ป้องกันเมืองไว้อย่างสุดฝีมือ พระมหาธรรมราชา พระองค์ไม่เอาพระทัยใส่ในการสงคราม ทรงปล่อยให้เป็นการระหนี่ของท้าวพระยาทั้งหลาย มีพระยาราม พระยากลาโหม พระอินทรา พระมหาเทพ พระมหามนตรี และพระหัวเมืองขุนหมื่นทั้งปวง เป็นต้น

ข้างฝ่ายพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราช พระราชโอรสของพระมหินทราราชเห็น พระราชบิดาไม่เอาพระทัยใส่ในการสงคราม จึงเสด็จมาขึ้นข้างพระที่นั่ง ให้พลอาสาช่วยพระ มหาเทพรพุง และยิงปืนใหญ่ไปตองพลหงสาวดีตายเป็นอันมาก ข้าศึกปล้นค่ายมิได้ ก็ตั้งประชิด กันอยู่ ต่อมาเมื่อการศึกรุนแรงมากขึ้น พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราช จึงเสด็จตั้งพลจำนวน หนึ่งหมื่นห้าพันคนไว้ที่ตองสนามหลวง โดยมีเจ้าหน้าที่รายงานการสงครามตลอดเวลา ถ้าการ รบด้านใดหนัก พระศรีเสาวราชก็จะยกพลไปช่วยด้านนั้นทันทีโดยมิได้ไปกราบทูลให้พระราชบิดา ทราบก่อน ฝ่ายพระมหินทราราชเจ้าแผ่นดิน เมื่อเห็นพระราชโอรสคุมพลอาสาสมัครไปช่วยรบ ด้านนั้นด้านนี้อยู่เป็นพลวันโดยไม่มาขออนุญาตพระองค์ก่อน ก็มีความสงสัยเกรงว่าพระราชโอรส จะแย่งราชสมบัติ จึงรับสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ์ เอาตัวพระศรีเสาวราชไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดรามาวาส นายทัพนายกองเมื่อทราบเหตุก็พากันเสียใจ และหมกขวิญกำลังใจที่จะรพุง ต่างก็คิดกันว่าที่สู้สุดสำหรับพุงอยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะรักบุตรภรรยาให้เดือดร้อน แต่พระเจ้าแผ่นดิน กลับมิได้เอาพระทัยการสงครามเพื่อรักษาพระราชโอรส และพระมเหสี ทั้งเมื่อพระราชโอรส เอาใจใส่ในพระราชสงคราม กลับนำไปประหารชีวิตเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้จะรบกันไปทำไม¹

เหตุการณ์ที่ปรากฏในพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่กล่าวมานี้ ถ้าจะหาสาเหตุ ว่าทำไมพระมหินทราราชจึงประหารชีวิตพระราชโอรสได้ลงคอ ก็คงจะพบว่า เพราะเกรงว่า พระราชโอรสจะแย่งอำนาจไปครองนั่นเอง เป็นเหตุให้พระองค์หมกความอดทนในการที่จะรักษา ลูกไว้ ซึ่งเรื่องนี้เป็นธรรมดาของผู้มีอำนาจทั้งหลายที่ไม่เคยมองว่าตัวเองผิดเลย เห็นแต่คนอื่น ผิดทั้งนั้น พระมหินทราราชพระองค์เห็นทำนองเดียวกัน การที่พระองค์ไม่เอาพระทัยใส่ใน การสงคราม พระองค์มองไม่เห็นว่าเป็นการผิดในเรื่องนี้ แต่การที่พระศรีเสาวราช พระราช โอรสของพระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า การที่พระราชบิดาไม่เอาพระทัยใส่ในการสงคราม จะ ทำให้ทหารหมกขวิญกำลังใจ พระองค์จึงหาอาสาสมัครมาช่วยรบ เพราะบ้านเมืองอยู่ในภาวะ วิกฤติจะอยู่เฉยไม่ได้ ต้องช่วยคนละไม้คนละมือ และเมื่อการรบด้านใดหนัก พระองค์จะต้องยก พลไปช่วยด้านนั้นให้ทันทั่วทั้งที่ ถ้าขึ้นว่าเมื่อด้านไหนรายงานมาว่าหนักขอให้ยกพลไปช่วย พระ

¹ เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 138.

องค์จะต้องเสด็จเข้าไปขออนุญาตพระราชบิดาก่อนแล้วจึงยกพลไปช่วยมันคงจะไม่ทันการ ประตุ
เมืองด่านนั้นอาจจะพังเสียก่อนก็ได้ และอีกประการหนึ่ง พระศรีเสาวราชอาจจะดำริว่า พระ
ราชบิดามีได้เอาพระทัยใส่ในการสงคราม จึงไม่จำเป็นต้องไปกราบทูลขออนุญาตก็ได้ พฤติ-
การณ์ทั้งหมดของพระศรีเสาวราชนี้ คนทั้งหลายในสมัยนั้นถือว่าเป็นเรื่องดี แต่พระมหินทรราช
กลับทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเสียหาย แล้วก็สั่งประหารชีวิตพระราชโอรสเสีย

การที่พระมหินทรราชทรงมีความคิดเห็นผิดเป็นชอบดังนี้ ก็คงเนื่องมาจากพระองค์
มีความอดทนน้อย มีความสามารถน้อย เมื่อความอดทนน้อย ความสามารถน้อย ก็ไม่สามารถที่
จะรักษา ป้องกัน และคุ้มครองราชบัลลังก์และบ้านเมืองไว้ได้ หลังจากที่ประหารชีวิตพระราช
โอรสไม่นาน ก็เสียกรุงแก่พม่า เมื่อเสียกรุงแล้วพม่าก็นำพระมหินทรราชไปเมืองพม่าด้วย
พระมหินทรราช พระองค์คงจะตรอมพระทัย จึงประชวรและสวรรคตเสียในระหว่างทางยัง
ไม่ถึงเมืองพม่า นี่คือชีวิตของพระเจ้าแผ่นดินที่ไม่ทรงรักษาพระราชโอรสด้วยความอดทนเสียทั้ง
หลักการปกครอง เสียทั้งราชธรรมในข้อที่ว่าพระราชบิดามีขึ้นดิธรรม ความอดกลั้นเป็นธรรม
ประจำพระทัย

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นหลักการปกครองฝ่ายในของพระเจ้าแผ่นดินในหน้าที่การรักษา
พระราชโอรส-ราชธิดาด้วยความอดทน สำหรับหน้าที่การป้องกันและการคุ้มครองพระราชโอรส-
ราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ไม่มีความลำบากในการปฏิบัติ เพราะธรรมดามักพ่อแม่จะเป็น
พระเจ้าแผ่นดินก็คงจะมีพระทัยป้องกันทรัพย์สินสมบัติของพระราชโอรส-ราชธิดาเหมือนพ่อคนอื่น ๆ
และทำนองเดียวกันพระเจ้าแผ่นดินซึ่งอยู่ในฐานะพ่อก็ต้องมีพระทัยสงสารลูก เมื่อเจ็บป่วยหรือมี
อันตรายมาเยือนและเมื่อมีความสงสารก็เป็นเรื่องธรรมดาที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องคุ้มครองพระ
ราชโอรส-ราชธิดาให้พ้นจากอันตรายทั้งหลายทั้งปวง ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินองค์ไหนพระทัยร้าย
ปล่อยให้พระราชโอรส-ราชธิดาเจ็บป่วย หรือปล่อยให้ได้รับอันตรายต่าง ๆ โดยไม่สนพระทัยให้
การรักษาหรือบำบัดอันตราย ดังนั้น ในหน้าที่การป้องกันและคุ้มครองพระราชโอรส-ราชธิดา
จึงไม่ต้องกล่าวให้มากความแต่อย่างใดหลักการปกครองในหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองที่
กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ ภาระหน้าที่การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองฝ่ายในของพระเจ้าแผ่นดินใน

ข้อที่สองของจกักวัตติวัตร ซึ่งนอกจากฝ่ายในเท่าที่ได้กล่าวมาแล้ว พระญาติวงศ์อื่นทั้งหมดพระ-
เจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองให้ได้รับความสุขโดยทั่วหน้ากันด้วย

การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองมิตรอำมาตย์

บุคคลผู้อยู่ใต้การปกครองประเภทที่สอง ที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครอง ก็คือมิตรและอำมาตย์ เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการปกครองไว้อย่างรอบคอบ ซึ่งนอกจากพระเจ้าแผ่นดินจะต้องดูแลสุขทุกข์ของพระญาติวงศ์แล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะต้องดูแลสุขทุกข์ของมิตรอำมาตย์ และคนอื่น ๆ ซึ่งจะได้อีกต่อไปข้างหน้า

คำว่ามิตรหมายถึงเพื่อน ส่วนอำมาตย์หมายถึงข้าราชการทุกประเภทที่รับใช้พระเจ้าแผ่นดิน ยกเว้นทหารซึ่งมีกล่าวไว้เฉพาะแล้ว สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ เพื่อนของพระเจ้าแผ่นดินโดยทั่วไปที่เราทราบก็คือ พระเจ้าแผ่นดินดูเหมือนจะไม่มีเพื่อน เพราะคนที่เหมือนกันก็ต้องมีฐานะเสมอกัน กินด้วยกัน นอนด้วยกัน ในราชอาณาจักรหนึ่ง คงจะไม่มีใครคบพระเจ้าแผ่นดินเป็นเพื่อน แม้พระเจ้าแผ่นดินจะคบด้วย คนผู้นั้นก็มีบังอาจวางตนเป็นเพื่อนกับพระเจ้าแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ห้า เมื่อพระองค์เสด็จประพาสต้น ทรงมีเพื่อนต้นที่ทรงพบในขณะที่ทรงประพาสต้น ราษฎรที่คบพระองค์เป็นเพื่อนก็เพราะไม่ทราบว่าพระองค์เป็นใคร เมื่อเพื่อนต้นเหล่านั้นมีโอกาสมาเยี่ยมพระองค์ในกรุงเทพฯจึงทราบว่าพระองค์เป็นใคร และเข้าใจว่าเมื่อเขาเหล่านั้นทราบว่าพระองค์เป็นใครแล้ว ความสำนึกที่เคยคิดว่าพระองค์เป็นเพื่อนก็คงจะอันตรธานไปพร้อมกับเมื่อทราบว่าพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน

จะอย่างไรก็ตามเมื่อพระพุทธองค์ตรัสไว้ก็แสดงว่าอาจจะมีเพื่อนของพระเจ้าแผ่นดินบ้างก็ได้ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีเพื่อน พระองค์จะต้องปกครองเพื่อนเหมือนกับปกครองอำมาตย์ โดยหน้าที่สามประการคือ การรักษา ป้องกัน และคุ้มครอง ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การรักษาที่เป็นธรรม ก็คือ รักษาด้วยความอดทน หรือมีความอดทนในการรักษา รักษาด้วยการไม่เบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน รักษาด้วยความเมตตา คือ ความรัก และรักษาด้วยความเอ็นดู คือ หวังให้ได้ประโยชน์และความสุข ส่วนหน้าที่การป้องกัน ก็คือ การป้องกันทรัพย์สินของผู้ใต้

ปกครอง สำหรับหน้าที่คุ้มครอง ก็คือ คุ้มครองให้ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง จากนั้นเรามาพูดถึง ปัญหาที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองโดยชอบธรรมแก่มิตรและ อำมาตย์อย่างไร

สำหรับเพื่อน พระเจ้าแผ่นดินต้องรักษาด้วยการคอยระวังเพื่อนผู้ประมาทมิให้ประสบ ความเดือดร้อน ลักษณะการระวังเพื่อนผู้ประมาท ต้องใช้ความอดทน แต่ในฐานะเป็นพระเจ้า แผ่นดินอาจจะบัญชาให้ข้าราชการคนใดคอยสอดส่องดูแลก็ได้ บุคคลผู้ประมาทคือผู้ดำเนินชีวิต ในทางผิดศีลธรรมหรือผิดกฎหมาย การดำเนินชีวิตที่ผิดศีลธรรม เช่น การคบชู้กับภรรยาของคน อื่น เป็นต้น ส่วนการดำเนินชีวิตที่ผิดกฎหมาย เช่น ตั้งตนเป็นโจร เป็นต้น หากพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีเพื่อนที่ดำเนินชีวิตดังกล่าวนี้ พระองค์ต้องทำการหักท้วงมิให้ทำความชั่วอย่างนั้น และ ถ้าเพื่อนยังขึ้นทำความชั่วอยู่อีก นั่นคือ เพื่อนผู้ประมาท ซึ่งเขาอาจจะถูกจับประหารชีวิตเพราะ กรรมที่เขาทำขึ้นก็ได้ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินต้องหาทางป้องกันไม่ให้เกิดเหตุอย่างนั้น คือ พยายาม ห้ามมิให้ทำความชั่วหรือเมื่อทำไปแล้ว ต้องใช้อำนาจบังคับให้เลิกทำให้ได้ อย่างนี้เรียกว่า รักษาเพื่อนด้วยความอดทน

การรักษาเพื่อนด้วยการไม่เบียดเบียน คือ การทำอย่างไร การที่พระเจ้าแผ่นดิน ปรกอบเพื่อนให้ช่วยทำงานที่เกินพอดี ไม่มีความเกรงใจเพื่อน หรือทำการใดๆที่เพื่อต้องเสีย ทรัพย์สิน การทำดังกล่าวมานี้เรียกว่า เบียดเบียนเพื่อนให้ได้รับความเดือดร้อน การไม่ทำให้ ได้รับความเดือดร้อนดังกล่าวมานี้ เรียกว่า ทำการรักษาเพื่อนด้วยไม่เบียดเบียนให้เดือดร้อน

การรักษาเพื่อนด้วยความเมตตา คือ การทำโดยวิธีใด การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมี ความรักเพื่อนด้วยความจริงใจ ทรงขยายความลับของพระองค์กับเพื่อน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เพื่อน มองเห็นความจริงใจของพระองค์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนการรักษาเพื่อนด้วยความเอ็นดู หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ทรงหวังดีต่อเพื่อน หวังจะให้เพื่อนมีความสุข แล้วทรงแนะนำเพื่อนในหลักการ ของมิตรที่ว่า สนับสนุนให้ทำความดี เพราะเมื่อทำความดีแล้วเพื่อนก็จะได้รับความสุขตามที่พระองค์ ทรงหวัง นี่คือการรักษาเพื่อนด้วยความเมตตาและความเอ็นดู

พระเจ้าแผ่นดินจะป้องกันเพื่อนโดยวิธีใด การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงทำการป้องกัน

ทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนมิให้ถูกใครทำลายหรือแย่ง และเมื่อเพื่อนไม่มีทรัพย์สินก็ประทานให้ตาม
ความจำเป็น พระราชกรณียกิจดังกล่าวมานี้ เรียกว่าทรงทำการปกครองในหน้าที่ป้องกันทรัพย์สิน
สมบัติมิให้บริ

ทำอย่างไรจึงจะเรียกว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงคุ้มครองเพื่อนให้พ้นภัย การที่พระเจ้า
แผ่นดินทรงทำหน้าที่ป้องกันภัยอันตรายทั้งมวล เช่น โรคภัยและโจรภัยเป็นต้น ไม่ให้เกิดแก่เพื่อน
และเมื่อโจรภัยเป็นต้นเกิดขึ้นแก่เพื่อนแล้ว ทรงจัดการรักษาให้หายไป พระกรณียกิจดังกล่าวมานี้
เรียกว่า ทรงคุ้มครองเพื่อนให้พ้นจากภัยทั้งมวล

ส่วนการรักษาป้องกันและคุ้มครองอำมาตย์ก็เหมือนกับที่ทรงทำกับเพื่อนนั่นเอง เพราะ
อำมาตย์เป็นผู้รับใช้ของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้ทำการปกครอง ต่างพระเนตรพระกรรณของพระ
เจ้าแผ่นดินในหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองประชาชนทั่วไป ดังนั้น พระองค์จะต้องทำการ
รักษา ป้องกัน และคุ้มครองเหมือนเพื่อน จะมียกเว้นบางข้อเช่นการตรัสบอกความลับส่วนพระ
องค์นั้น จะต้องไม่นำความลับส่วนพระองค์ตรัสบอกกับอำมาตย์ เพราะอำมาตย์ถึงจะตำแหน่งใหญ่
อย่างไร ก็เป็นผู้รับใช้พระเจ้าแผ่นดิน ส่วนเพื่อนนั้นเป็นผู้รู้ใจของกันและกัน จึงควรขยายความ
ลับของกันและกันได้

สำหรับอำมาตย์ มีความพิเศษกว่าการปฏิบัติกับเพื่อนประการหนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินจะ
ต้องทำ คือ การพระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่อำมาตย์ เพราะอำมาตย์เป็นผู้ปฏิบัติงานต่างพระเนตร
พระกรรณในการปกครองแผ่นดิน เมื่อต้องมีหน้าที่เช่นนี้แล้ว ย่อมจะไม่มีเวลาในการที่จะประกอบ
อาชีพ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินจะต้องพระราชทานเงินประจำที่เรียกว่าเบี้ยหวัดให้แก่อำมาตย์
เพื่อที่อำมาตย์จะได้มีเงินไปเลี้ยงครอบครัวของตน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ในเทศกถชาดก ถึงเรื่องอำมาตย์ผู้จะทำหน้าที่รักษาท้อง
พระคลังของพระเจ้าแผ่นดินไว้ว่า อันอำมาตย์ผู้ที่จะรักษาท้องพระคลังนั้น จะต้องเลือกผู้ที่เป็น
นักปราชญ์ ฉลาดในการแสวงหาผลประโยชน์และฉลาดในการรักษาผลประโยชน์ ไม่แพรงพราย
ความลับ ไม่คัมสุรา ไม่มีความประพฤติเสื่อมเสีย¹

¹พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2525), เล่ม 27, หน้า 439.

พุทธพจน์ที่ยกมานี้ อาจจะไม่เกี่ยวกับการรักษา ป้องกันและคุ้มครองของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ก็ให้ความรู้ว่าบุคคลที่พระเจ้าแผ่นดินจะนำมาตั้งเป็นอำมาตย์เพื่อรักษาพระคลังนั้น จะต้องเป็นคนเช่นนี้ และในฐานะที่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะต้องมีหน้าที่ทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครอง อำมาตย์อยู่แล้ว ถ้าไปทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองอำมาตย์ที่ไม่ซื่อตรง ก็ย่อมจะชื่อว่า ทรงทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองอำมาตย์ที่ไม่ซื่อตรง ซึ่งก็เหมือนกับการลงทุนที่ไม่คุ้มค่า

เพื่อให้เป็นอุทาหรณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับมิตรอำมาตย์ จะยก ตัวอย่างที่เคยเกิดขึ้นในอดีตมาทำการศึกษาต่อไป ในวาระแรกนี้ขอยกตัวอย่างระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับเพื่อนก่อน

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า พระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่มีใครคบพระองค์เป็นเพื่อน เพราะฉะนั้น พระเจ้าแผ่นดินจึงหาเพื่อนไม่ได้ แต่ถึงกระนั้นในประวัติศาสตร์ของไทยเราก็มีเกร็ดเล่ากันไว้ว่า พระเจ้าเสือษัตริย์กรุงศรีอยุธยา นั้น ก่อนที่จะเสวยราชย์ พระองค์ชอบต๋อยมวยเสมอ หลังจาก ได้ครองราชย์แล้วก็มักปลอมพระองค์เป็นคนยาก ไปต๋อยมวยที่งานฉลองพระอารามในแขวงวิเศษ-ชัยชาญ การต๋อยมวยคราวนั้น คู่ต๋อยของพระองค์ก็มีฝีมือเสมอกันกับพระองค์ แต่ผลสุดท้ายก็แพ้ พระองค์ แต่ถึงจะแพ้พระองค์ก็มีความรักในฝีมือและมีความรักในน้ำใจของเขา ทั้งสองจึงสาบาน เป็นเพื่อนกันโดยที่คู่ชกของพระองค์หาทราบไม่ว่า คนที่ต๋อยด้วยนั้นเป็นใคร เมื่อจะจากกัน พระเจ้าเสือทรงแนะนำให้เพื่อนไปหาในกรุง โดยอำพรางความจริงไว้ ส่วนเพื่อนของพระเจ้า เสือนั้นมีนามว่านายสิงห์ เป็นคนมีอุดมการณ์ มีสมัครพรรคพวกที่มีแผนการที่จะลอบทำร้ายพระเจ้า เสือ เพราะพระองค์ปกครองบ้านเมืองด้วยความไม่เป็นธรรม ประชาชนเดือดร้อนไปทั่ว แต่ พระองค์ไม่ทราบว่าพระองค์จะถูกลอบทำร้าย

ฝ่ายเพื่อนบ้านนอกของพระเจ้าเสือนั้น เมื่อมีเพื่อนอยู่ในกรุงก็ตั้งใจที่จะได้มีสายสืบอยู่ ในกรุง งานที่คิดกันไว้ก็จะสำเร็จโดยง่าย แต่เมื่อเข้าไปหาเพื่อนในกรุงแล้ว กลับทราบเรื่อง ที่ไม่คาดฝันมาก่อนว่า เพื่อนชาวกรุงของตนก็คือ พระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง ความเกลียดในพระเจ้า เสือที่เคยมีกับรรเทาลง เพราะได้ไถลซัดกัน แถมเพิ่มความจงรักภักดียิ่งขึ้น เพราะพระเจ้าเสือ ทรงลดพระองค์ลงมาคบกับเขาเป็นเพื่อน และความดีซื่อนี้ช่วยทำให้พระองค์ชนะใจของนายสิงห์

ได้อย่างเด็ดขาด และต่อมาพระองค์ก็ตั้งให้นายสิงห์เป็นหัวหน้าในตำแหน่งนายท้ายเรือ โดยพระราชทานนามว่า พันท้ายนรสิงห์

ทุกวันนี้ชาวไทยทุกคนยังรู้จักพันท้ายนรสิงห์กันดี แม้เหตุการณ์จะล่วงเลยมาหลายร้อยปีแล้วก็ตาม ทั้งนี้ ก็ด้วยคุณธรรม คือ การยอมสละชีพเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระราชกำหนดกฎหมายในความผิดที่ตนทำให้หัวเรือเอกชั้ยหัก ในคราวเสด็จทรงเบ็ดที่คลองโคกขาม จังหวัดสมุทรสาคร ในเรื่องนี้แทบทุกคนเข้าใจว่า พันท้ายนรสิงห์อ่อนวอนให้พระเจ้าเสือประหารชีวิตตน เพื่อทรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย แต่สักๆ ลงไปแล้วหาได้มุ่งรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายไม่ เพียงเอาข้อกำหนดของกฎหมายมาอ้างเพื่อให้ฆ่าตนเท่านั้น ความจริงนั้น พันท้ายนรสิงห์มุ่งจะรักษาพระชนมชีพของพระเจ้าเสือเอาไว้ต่างหาก เพราะเบื้องหลังนั้นมีอยู่ว่า พรรคพวกของพันท้ายนรสิงห์ ได้วางแผนลอบปลงพระชนม์พระเจ้าเสือ ณ ตำบลหนึ่ง พันท้ายนรสิงห์ทราบเรื่องแล้วหาทางแก้ไขเหตุการณ์ไม่ได้ จะกราบทูลให้ยกเลิกการทรงเบ็ดก็ทำไม่ได้ เพราะถ้ากราบทูลไปแล้วก็ต้องแจ้งสาเหตุให้ทรงทราบว่าทำไมไปทรงเบ็ดไม่ได้ ถ้าแจ้งถึงสาเหตุก็ต้องสาวไปถึงสมัครพรรคพวก ซึ่งก็แน่นอนสมัครพรรคพวกต้องถูกจับและถูกประหารชีวิตหมดทุกคน เมื่อไม่มีหนทางอื่นพันท้ายนรสิงห์จึงสร้างเหตุการณ์ขึ้นโดยเอาชีวิตของตนเป็นเดิมพัน เพื่อแลกกับพระชนมชีพของพระเจ้าแผ่นดิน และความปลอดภัยในพระชนมชีพของพระเจ้าเสือ ก็เป็นไปตามที่พันท้ายนรสิงห์วางแผนไว้ กล่าวคือ ขณะที่พันท้ายนรสิงห์อ่อนวอนพระเจ้าเสือให้ประหารชีวิตตน และพระเจ้าเสือพยายามอ่อนวอนพันท้ายนรสิงห์ให้เลิกอ่อนวอนพระองค์ให้ทำตามกฎหมายนั้น กาลเวลาได้ล่วงเลยไปมาก พวกที่ข่มลอบทำร้ายเห็นผิดเวลาจึงเอ๊ะใจ เมื่อสงสัยสืบไปก็ทราบว่พันท้ายนรสิงห์ถูกประหารชีวิต เพราะอ่อนวอนพระเจ้าแผ่นดินให้ประหาร เมื่อเพื่อนต้องมาตายในลักษณะที่น่าสลดเช่นนี้ ความคิดความตั้งใจก็เปลี่ยนไป ทั้งโอกาสที่จะทำร้ายพระเจ้าแผ่นดินก็หมดไป เพราะเมื่อทรงให้ประหารชีวิตเพื่อนของพระองค์แล้ว พระองค์ก็เส้ำสลดพระทัย รับสั่งให้เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาทันที

ถ้าจะถามว่า เพราะเหตุใดพันท้ายนรสิงห์จึงยอมสละชีพของตนเพื่อพระเจ้าแผ่นดิน ทั้งๆ ที่ตนก็เพิ่งจะแต่งงาน น่าจะห่วงภรรยาของตนบ้าง คำถามนี้คงจะตอบได้ว่า เพราะพันท้ายนรสิงห์มีความจงรักภักดีอย่างเปี่ยมล้น จึงทำการสละชีพของตน เพื่อถ่วงเวลาไม่ให้พระเจ้าเสือ

เสด็จไปถึงที่ซุ่มของพวกlopทำร้ายตามเวลาที่กำหนด ตามต่อไปว่า เพราะอะไรจึงทำให้พัน-
ท้ายนรสิงห์จงรักภักดีต่อพระเจ้าเสืออย่างมากมายนัก ก็คงจะตอบได้ว่า เพราะเหตุที่พระเจ้า
เสือไม่ทรงถือพระองค์ ทรงปลอมเป็นสามัญชนไปต่อม้วยกับราษฎรของพระองค์ พฤติกรรมข้อนี้
แสดงถึงว่าไม่ทรงถือพระองค์ การไม่ถือพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมจะทำให้ประชาชน
ทั่วไปรักและภักดีอยู่แล้ว และเมื่อได้ต่อม้วยกันกับนายสิงห์แล้ว นายสิงห์มาทราบบว่าคู่ชกของตน
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ยิ่งทำให้เกิดความจงรักภักดีมากขึ้น นี่เป็นเหตุประการที่สองที่ทำให้พันท้าย
นรสิงห์จงรักภักดีอย่างสุดใจ และประการที่สาม พระเจ้าเสือทรงลดพระองค์ลงมาคบนายสิงห์
เป็นเพื่อน ทรงเปิดเผยความลับของพระองค์ต่าง ๆ หลายเรื่อง ข้อนี้ทำให้พันท้ายนรสิงห์ประทับใจ
ยิ่งนัก เมื่อมีเหตุที่จะทำให้พระเจ้าเสือสิ้นพระชนม์ พันท้ายนรสิงห์จึงยอมสละแม้กระทั่งชีวิตของ
ตน แลยอมสละซึ่งความรักในภรรยาของตนโดยมิได้อาลัย บางทีอาจจะมีความอาลัยในภรรยา
ของตนอยู่บ้าง แต่ความจงรักภักดีในพระเจ้าเสือมีมากกว่า มีกำลังเหนือกว่าความรักความอาลัย
ในภรรยา ดังนั้น จึงตัดใจพลีชีพเพื่อเป็นราชพลี การเสียสละของพันท้ายนรสิงห์ครั้งนี้ เป็น
เรื่องที่พันท้ายนรสิงห์วางแผนไว้แล้ว มิใช่ตัดสินใจตอนหัวเรือพระที่นั่งหัก และการที่หัวเรือพระ
ที่นั่งหัก ก็เป็นเจตนาของพันท้ายนรสิงห์ หลวไซ่เรื่องบังเอิญไม่ เหตุการณ์ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเพราะ
การที่ทรงคบคนสามัญเป็นเพื่อนนั่นเอง ดังนั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงคบคนสามัญไว้เป็นเพื่อน
จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อพระองค์อย่างมากมาย เพราะเห็นประโยชน์อย่างนี้ก็ได้พระพุทธองค์
จึงตรัสถึงเพื่อนของพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินแทบทุกพระองค์หาเพื่อนไม่ได้

ได้กล่าวถึงเพื่อนของพระเจ้าแผ่นดินมาพอสมควรแล้ว ต่อไปจะได้กล่าวถึงความสัมพันธ์
ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์มาเป็นอุทาหรณ์อีกเรื่องหนึ่ง เรื่องที่จะนำมาเป็นตัวอย่างนี้
เป็นความรับผิดชอบของพระเจ้าแผ่นดินที่พระองค์มีต่ออำมาตย์หรือข้าราชการของพระองค์ในหน้าที่
คุ้มครองให้ปราศจากอันตราย ซึ่งถ้าอำมาตย์ข้าราชการตกอยู่ในห้วงอันตราย พระเจ้าแผ่นดิน
จะต้องบำบัดอันตรายทั้งปวงนั้นให้หมดไป ในเรื่องที่จะยกมาเป็นอุทาหรณ์นี้ ในความรู้สึกของชน
รุ่นเราอาจจะเห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินทำเกินเหตุไป ไม่น่าจะต้องห่วงหวงชีวิตของอำมาตย์จนถึง
ต้องทรงทำอย่างนั้นเลย เรื่องนี้มีอยู่ว่า วันหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกว่าราชการตามปกติ

วันก่อน ๆ เมื่อพระองค์ออกว่าราชการก็เสด็จมาองค์เดียว แต่วันที่กำลังกล่าวถึงนี้พระองค์นำพระมเหสีออกมาด้วย บรรดาข้าเข้าเฝ้าทั้งหลายก็ได้ชมความงามของพระมเหสีกันทั่วหน้า แต่มีอยู่คนหนึ่งที่ไม่เพียงชมเปล่า ยังแถมหลงรักพระมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินอีกด้วย คนผู้นั้น คือ บุตรชายของท่านบุโรหิตหรือที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง บุตรของท่านบุโรหิตเมื่อเห็นพระมเหสีก็เกิดความหลงใหลในความงามของพระมเหสีจนถอนตัวไม่ขึ้น เมื่อออกจากที่เฝ้ากลับถึงบ้านแล้ว ก็ไม่ยอมกินอาหาร คงจะคิดว่าอดข้าวตายดีกว่าเกิดความทุกข์เพราะไม่สมหวัง เพราะถึงยังไงก็ไม่มีทางที่จะสมหวังได้

ต่อมาวันรุ่งขึ้นเมื่อถึงเวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีตำแหน่งเฝ้าก็เฝ้าอยู่ครบ ขาดแต่บุตรชายของบุโรหิต เมื่อทอดพระเนตรเห็นบุตรท่านบุโรหิตขาดเข้าเฝ้า จึงตรัสถามท่านบุโรหิตว่าบุตรชายของท่านไปไหน ท่านบุโรหิตจึงกราบทูลไปตามจริงว่าบุตรชายของตนนอนอดอาหารอยู่ที่บ้านหวังจะให้ตัวตาย อันมีเหตุมาจากไปหลงรักพระมเหสี คำกราบทูลเรื่องนี้ ถ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ก็คงจะสั่งประหารบุตรท่านบุโรหิตไปแล้ว โทษฐานบังอาจใฝ่สูงและคิดล่วงเกินพระบรมเดชานุภาพ แต่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้มีใช้ไมพิโรธเท่านั้น ยังเกิดความสงสารบุตรท่านบุโรหิตทรงกลัวว่าจะต้องตายไปเพราะอดข้าว เพื่อรักษาชีวิตของเขาไว้ จึงพระราชทานพระมเหสีให้บุตรท่านบุโรหิตเจ็ดวัน ทรงกำชับว่าเมื่อครบเจ็ดวันแล้ว ก็ให้นำมาคืน

นี่คือความเสียสละของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงทำในหน้าที่ให้เขาพ้นอันตราย โดยมีได้คำนึงถึงว่าจะสร้างความปวดร้าวให้พระองค์ภายหลัง กล่าวคือ เมื่อบุตรบุโรหิตได้พระมเหสีไปครองแล้ว เกิดผิดสัญญาไม่นำพระมเหสีมาคืนเมื่อครบเจ็ดวัน ทั้งสองเกิดจิตใจในกามาภิรมย์ของกันและกันจนไม่สามารถแยกจากกันได้ จึงหนีไปอยู่ในรัฐอื่นโดยไม่มีใครพบร่องรอย ข้างฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินเมื่อทรงทราบว่าทั้งคู่หนีไปอยู่รัฐอื่น ก็ทรงปวดร้าวพระทัย แม้จะให้คนเที่ยวค้นหาก็ไม่พบ บางวันถึงกับทรงอาเจียนพระโลหิต แทบจะเอาพระชนมชีพไว้ไม่ได้ ต่อมาทรงปลงพระทัยได้ ด้วยอุบายวิธีของอำมาตย์ผู้แนะนำธรรมจริยาประจำองค์พระเจ้าแผ่นดิน¹

¹ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), เล่ม 3 ภาค 5, หน้า 255.

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงทำหน้าที่ของพระองค์ได้อย่างสมบูรณ์ แม้จะผิดประเพณี แต่ก็เห็นน้ำพระทัยของพระองค์ว่า เมื่อทรงรับเป็นผู้ปกครองเขาก็ต้องหาทางปลดเปลื้องทุกข์ให้เขา แม้พระองค์จะเจ็บปวดก็ทรงอดทนเพื่อความสุขของคนอื่นที่อยู่ใต้ปกครองของพระองค์ เรื่องที่น่าสังเกตุก็คือ ทำไมพระมเหสีจึงสละได้ซึ่งเกียรติยศและความสุขของพระองค์ เรื่องนี้น่าจะมีคำตอบอยู่สามแนว คือ แนวที่หนึ่งเป็นเพราะพระมเหสีตอนที่เป็นพระราชินีอยู่ไม่ทรงสมหวังในชีวิตคู่ เพราะพระเจ้าแผ่นดินมีพระสนมมากมาย เมื่อมีโอกาสได้สมหวังในชีวิตคู่ จึงยอมสละทุกอย่างเพื่อความสมหวังในชีวิตคู่ หรือแนวคำตอบประการที่สอง เป็นเพราะว่าพระนางมีความละเอียดพระทัยที่ต้องเป็นหญิงบำเรอคนหลายคน ประเด็ยคนนั้น ประเด็ยคนนี้ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินให้มาบำเรอบุตรท่านบุโรหิตเจ็ดวันแล้ว ก็ต้องกลับไปบำเรอพระเจ้าแผ่นดินอีกต่อไปใคร ๆ คงจะประณามว่าเป็นหญิงหลายผัว เพราะความละเอียดอย่างนี้ พระนางจึงยอมสละทุกอย่างเพื่อศักดิ์ศรีของผู้หญิง หรือประการที่สามพระนางอาจจะน้อยพระทัยที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงหึงหวง และอาจจะนึกว่าพระเจ้าแผ่นดินหมกมิดแล้ว จึงหนีตามกันไปเพื่อเป็นการประชดประชันในความรักที่มีพระทัยดีของพระเจ้าแผ่นดินก็อาจจะเป็นไปได้

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นตัวอย่างที่พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาป้องกันและคุ้มครองพระสหายและอำมาตย์ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลประเภทที่สองที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงดูแลในฐานะเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน

การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพาหนะและกองทัพ

ในฐานะที่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน นอกจากจะต้องดูแลสุขทุกข์ของพระญาติฝ่ายในและมิตรอำมาตย์แล้ว จะต้องดูแลสุขทุกข์ของพาหนะและกองทัพอีกด้วย ซึ่งการดูแลสุขทุกข์ของพาหนะและกองทัพ ก็คือ พระองค์ต้องรับผิดชอบชีวิตของพาหนะและทหารทุกคน การดูแลดังกล่าวก็คือ การทำหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครอง เหมือนกับที่ทรงทำกับฝ่ายในและมิตรอำมาตย์นั่นเอง

ในสมัยโบราณกองทัพประกอบไปด้วยกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และพลเดินเท้า เฉพาะกองทัพม้า กองทัพช้าง และกองทัพรถเท่านั้น ที่จำเป็นต้องใช้พาหนะซึ่งก็คือ ช้างม้า

ถ้ากองทัพปราศจากช้างม้า การรบก็ไม่มีประสิทธิภาพ เมื่อการรบไม่มีประสิทธิภาพก็อาจจะต้องแพ้สงครามบ่อยๆ ดังนั้น ถ้าหวังจะเป็นผู้ชนะสงคราม พระเจ้าแผ่นดินจะต้องสั่งสมช้างม้า และต้องทำการบำรุงรักษาช้างม้าเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้กำลังในการใช้งานยามสงคราม สำหรับการบำรุงพาหนะก็คือการทำหน้าที่รักษา บำรุง และคุ้มครอง เหมือนกับที่ทรงทำกับผู้ที่ปกครองอื่น ๆ นั่นเอง การรักษาช้างม้า ก็ต้องปฏิบัติในหน้าที่ของการรักษาสี่ประการ นั่นเอง คือ รักษาด้วยความอดทน รักษาด้วยการไม่เบียดเบียน รักษาด้วยความเมตตา และรักษาด้วยความเอ็นดู การรักษาด้วยความอดทน ก็คือ มีความอดทนในการฝึกช้างม้า หรือมีความอดทนในการเลี้ยงช้างม้า

ทำอย่างไรเรียกว่าไม่อดทนในการฝึก และไม่อดทนในการเลี้ยงช้างม้า การที่พระเจ้าแผ่นดินก็ดี หรือคนเลี้ยงช้างม้าของพระเจ้าแผ่นดินก็ดี ฝึกช้างม้าให้รู้จักหน้าที่ในการฟังคำสั่ง แต่ช้างม้าสำเนียงไม่ได้ หรือทำตามไม่ได้ก็เกิดความโกรธลงโทษมันด้วยการลงปฏิภหรือลงแช่หรือบางทีก็ฆ่าทิ้งเสีย การปฏิบัติดังนี้ เรียกว่าการฝึกช้างม้าด้วยความไม่อดทน ส่วนการที่มีช้างม้าไว้เป็นพาหนะของกองทัพแล้ว ช้างม้านั้นอาจหลุดจากเครื่องผูกหรือหลุดจากสถานกักกันไปทำความเสียหายอย่างอื่น ก็เกิดความโกรธแล้วลงโทษมันให้เจ็บกายเจ็บใจ การปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่าการเลี้ยงช้างม้าด้วยความไม่อดทน เพราะความจริงเมื่อช้างม้าหลุดไปทำความเสียหายให้คนอื่นควรจะต้องลงโทษคนเลี้ยง ไม่ใช่ไปทำโทษสัตว์เครื่องงานที่ไม่มีความรู้จะทำอย่างไรเสียหาย ไม่เสียหาย

ส่วนการรักษาช้างม้าด้วยการไม่เบียดเบียน หมายถึง การเลี้ยงราชพาหนะเหล่านั้นด้วยความเอาใจใส่ไม่ปล่อยให้หิวคอดอยาก ไม่ปล่อยให้ทำงานจนเกินกำลังของช้างม้า การรักษาด้วยความเมตตา ก็คือ มีพระทัยรักช้างม้าที่เป็นราชพาหนะ เมื่อช่วยทำสงครามจนได้รับชัยชนะ ก็พระราชทานรางวัลต่าง ๆ เช่น พระราชทานเงินสำหรับซื้ออาหารอย่างเพียงพอ โดยเป็นเงินที่เรียกว่า เบี้ยหวัดเงินปีเหมือนทหาร และพระราชทานยศให้เหมือนสมเด็จพระนเรศวร ทรงพระราชทานนามให้ช้างทรง (พญาราชาภาพ) ในการทำยุทธหัตถี กับพระมหาอุปราชาแห่งพม่าจนได้ชัยชนะว่า พญาปราบหงสาวดี ส่วนการรักษาด้วยความเอ็นดูนั้น หมายถึง ทรงมีความสงสารหวังความสุขของราชพาหนะไม่ใช้งานให้ตรากตรำจนเกินไป

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้คือ การรักษาราชพาหนะด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความเมตตาและความเอ็นดู ส่วนหน้าที่ในการป้องกันราชพาหนะ ก็คือ สมบัติโคของราชพาหนะที่มีอยู่แล้ว เป็นต้นว่า โรงช้าง โรงม้า อาหารประจำ หรือเครื่องบำรุงราชพาหนะต่างๆ ที่พระราชทานให้ ก็ให้คงไว้เช่นนั้น อย่าให้ใครทำลายหรือเลิกเครื่องบำรุงเหล่านั้นเสีย ทรงปฏิบัติอย่างนี้ เรียกว่า ทรงป้องกันราชพาหนะ สำหรับการคุ้มครองราชพาหนะ ก็คือ ป้องกันอันตรายต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับราชพาหนะ เช่น เมื่อป่วยไข้ก็ให้หมอรักษา เมื่อบาดเจ็บก็ให้แพทย์ดูแลให้หาย และเมื่อเจ็บป่วยหรือบาดเจ็บอยู่ ไม่ควรจะใช้ให้ทำงานหรือฝึกงาน เป็นต้น การทรงปฏิบัติอย่างนี้ เรียกว่า การคุ้มครองราชพาหนะ

ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะต้องดูแลสุขทุกข์ของผู้ใต้ปกครองทั้งหมด จะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองราชพาหนะโดยวิธีที่ได้กล่าวมาแล้วด้วยประการฉะนี้

ส่วนการรักษาป้องกันและคุ้มครองทหาร พระเจ้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติเหมือนกับที่ปฏิบัติกับผู้ใต้ปกครองอื่น ๆ กล่าวคือ การรักษาต้องรักษาด้วยความอดทน ด้วยการไม่เบียดเบียน ด้วยความเมตตาและด้วยความเอ็นดู ต้องป้องกันสมบัติของทหารมิให้ถูกละเมิด และต้องคุ้มครองทหารให้พ้นจากอันตรายทั้งหลายทั้งปวง

ทว่าอย่างไรเรียกว่าการรักษาทหารด้วยความอดทน หน้าที่ของทหารมีสามประการคือ ฝึกอาวุธประการที่หนึ่ง ประการที่สองทำสงคราม และประการที่สาม รับใช้พระเจ้าแผ่นดินในราชการอื่น ๆ สำหรับหน้าที่หลัก คือ การฝึกอาวุธ และทำสงครามนั้น พระเจ้าแผ่นดินต้องมีความอดทนในการรอคอยในการฝึกของทหาร พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์เอาแต่พระทัยตนเอง เมื่อมีการฝึกทหารแล้ว ก็หวังแต่จะให้ทหารฝึกนั้น ฝึกสำเร็จโดยเร็ว เมื่อไม่ได้ดังพระทัยก็ทรงพิโรธแล้วก็ลงพระอาญาครุฝึกและทหารที่ฝึก เหมือนพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ที่ลงพระอาญาหมอที่ไม่สามารถรักษาโรคของบุคคลบางคนซึ่งทรงโปรดให้หายจากโรคได้ การที่หมอรักษาโรคไม่หายแล้วทรงลงพระอาญา หมายถึง ว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นทรงรักษาอำมาตย์ คือ หมอด้วยความไม่อดทนผิดในจักกวัตติวัตรข้อนี้ และการที่ครูฝึกทหารและทหาร ฝึกไม่ได้เก่งตามที่ทรงหวัง แล้ว

ทรงลงพระอาญา ก็เท่ากับว่าทรงรักษาทหารด้วยความไม่อดทน การที่จะปฏิบัติในหน้าที่รักษาทหารให้ถูกต้อง ต้องอดทนในการรอคอยในการฝึกทหาร เมื่อยังไม่เกิดความชำนาญ ก็ให้ฝึกไปเรื่อย ๆ แต่ไม่ใช่อดทน การปฏิบัติดังนี้ เรียกว่า การรักษาทหารด้วยความอดทน

ทำอย่างไรเรียกว่า รักษาทหารด้วยการไม่เบียดเบียน ก่อนอื่นควรรู้จักการรักษาทหารด้วยการเบียดเบียน เป็นการเปรียบเทียบก่อน พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ใช้ทหารทำสงครามนานเกินไปไม่มีวันพักผ่อน ทหารไม่มีโอกาสได้พบหน้าลูกเมียเหมือนพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหา-ราชของประเทศกรีก ทำสงครามอยู่หลายสิบปี ทหารไม่มีโอกาสได้กลับบ้านเลย การใช้ทหารอย่างนี้ เรียกว่า ทรงรักษาทหารด้วยการเบียดเบียนให้เดือดร้อน พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์เมื่อทหารแพ้สงครามมา ก็พิโรธแล้วลงพระอาญา เหมือนพระเจ้าหงสาวดีลงพระอาญาทหารมอญพม่าที่แพ้กรุงศรีอยุธยา ด้วยการเผาหังเป็นบ้าง ด้วยโทษจองจำอื่น ๆ บ้าง การปฏิบัติดังนี้เรียกว่า การรักษาทหารด้วยการเบียดเบียนให้เดือดร้อน การรักษาทหารด้วยการไม่เบียดเบียน ก็คือการไม่ทำดังที่กล่าวมานั้นเอง

ส่วนการรักษาทหารด้วยความเมตตา ก็คือ ทรงปกครองทหารเหล่านั้นด้วยความรัก ความปรานี เมื่อชนะสงครามมากก็พระราชทานรางวัล ในยามปกติก็พระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีให้ เมื่อถึงโอกาสที่เหมาะสมก็พระราชทานยศศักดิ์ให้เพื่อเป็นขวัญกำลังใจ สำหรับการรักษาทหารด้วยความเอ็นดู ก็คือ มีความปรารถนาดีหวังความสุขในชีวิตของทหารเหล่านั้น ไม่ใช่ให้ทำงานจนไม่มีเวลาพักผ่อน หังหมดที่กล่าวมานี้ เรียกว่า การรักษาทหารด้วยความเมตตาและความเอ็นดู

สำหรับการป้องกันทหาร คือ พระเจ้าแผ่นดินทรงมีหน้าที่ป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเหล่าทหาร มิให้มีใครมาลวงลระเมิด หรือป้องกันทรัพย์สินของเหล่าทหารมิให้มีโจรมาปล้นสะดม หน้าที่ข้อนี้พระเจ้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองทุกจำพวก เพราะมนุษย์ทุกคนมีชีวิตอยู่ได้ด้วยการมีทรัพย์สินไว้ใช้จ่าย ถ้าเมื่อทรัพย์สินที่มีถูกคนอื่นโกงไป หรือถูกโจรปล้นจนหมดเนื้อหมดตัว การจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปคงลำบาก ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินในฐานะเป็นผู้ปกครองจึงต้องป้องกันทรัพย์สินของทุกคน ผู้อยู่ใต้ปกครองให้พวกเขา มีทรัพย์สินไว้ใช้จ่ายดำรงชีวิตเขาได้ตลอดชีวิต แม้ทหารพระ-เจ้าแผ่นดินก็ต้องป้องกันเหมือนกัน เมื่อทหารหรือผู้อยู่ใต้การปกครองถูกโกงทรัพย์สินหรือถูกโจรปล้น

พระเจ้าแผ่นดินจะต้องดำเนินการนำทรัพย์สินนั้นคืนมา และลงโทษผู้ทำผิดมิให้ทำผิดอย่างนั้นอีกต่อไป

หน้าที่ข้อสุดท้ายของการปกครองทหารของพระเจ้าแผ่นดิน ก็คือ การคุ้มครองทหารให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งมวล เช่น เมื่อทหารได้รับบาดเจ็บมาจากสงคราม พระเจ้าแผ่นดินมีหน้าที่ต้องทำการรักษาให้หาย หรือเมื่อทหารเจ็บป่วยพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษาให้หาย ในการนี้พระเจ้าแผ่นดินมิใช่จะมารักษาด้วยพระองค์เอง แต่หมายความว่า พระองค์จะต้องมีหมอไว้สำหรับรักษาทหารโดยเฉพาะ มิใช่เรื่องเจ็บป่วยอย่างเดียวเท่านั้นที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องคุ้มครอง แม้ความมอดอยาก อุบัติเหตุ เป็นต้น ที่เกิดขึ้นแก่ทหาร เป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องบัญชาให้เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไปดำเนินการให้ความเดือดร้อนของทหารเหล่านั้นหมดสิ้นไป การปฏิบัติภารกิจนี้เรียกว่า การคุ้มครองทหารให้พ้นภัยต่าง ๆ

ในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงหน้าที่การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินไว้มีเพียงให้ทรงปฏิบัติในยามที่พาทนะและทหารยังปฏิบัติในหน้าที่เท่านั้น แม้พาทนะที่ปลดชราและทหารเก่าแก่ พระพุทธองค์ก็ทรงแนะนำพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทำหน้าที่รักษาป้องกันและคุ้มครองเหมือนพาทนะและทหารที่ยังปฏิบัติหน้าที่อยู่ ทั้งนี้ เพราะทรงเล็งเห็นความดีความชอบของพาทนะและทหารที่เคยช่วยเหลือพระเจ้าแผ่นดินในอดีตนั่นเอง ดังเรื่องที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาชาดกเกี่ยวกับการให้นึกถึงบุญคุณของพาทนะไว้ว่า

พระเจ้าอุเทนผู้ครองกรุงโกสัมพี พระองค์มีช้างพังเชือกหนึ่งนามว่า ภัททวดี ช้างเชือกนี้มีความสามารถมาก ชีวิต ราชสมบัติ และพระราชทวีของพระเจ้าอุเทนนั้น ได้มาเพราะความสามารถของช้างเชือกนี้ทั้งสิ้น เพราะความดีอันนี้ พระเจ้าอุเทนจึงโปรดปรานช้างเชือกนี้มากเป็นต้นว่าพระราชทานยศ เครื่องประดับตกแต่งสถานที่อย่างหรูหรา แม้ถ้าอายุจจะระก็มิอ่างทองคำรองรับ เรียกว่าทรงบำรุงอย่างดีเลิศไม่มีช้างตัวไหนได้รับการดูแลอย่างนั้นเลย ต่อมาเมื่อช้างเชือกนี้แก่แล้ว ท่างานไม่ได้อีกต่อไป พระเจ้าอุเทนทรงรับเครื่องบำรุงบำเรอของช้างเชือกนั้นทุกอย่าง ช้างนั้นหมดที่พึ่ง แม้แต่อาหารก็ไม่มีให้กิน ต้องออกนอกเมืองไปเที่ยวกินหญ้าและใบไม้อยู่ในป่าอนอยู่ในป่าเป็นที่อนาถใจ

วันหนึ่งช่างภัททวดีได้พบพระพุทธเจ้านอกเมือง ได้ทูลมอบลงแทบพระบาทพระพุทธองค์ แล้วกราบทูลวิงวอนว่า เมื่อสมัยข้าพระองค์ยังมีกำลังอยู่ ข้าพระองค์ได้ช่วยเหลือพระเจ้าอุเทน ให้ได้ครองราชสมบัติในกรุงโกสัมพี พระเจ้าอุเทนโปรดปรานข้าพระองค์อย่างยิ่ง ต่อมาเมื่อข้าพระองค์ชราภาพแล้ว พระเจ้าอุเทนมิได้นึกถึงบุญคุณของข้าพระองค์เลย ให้รับเครื่องบำรุงทุกอย่าง แม้อาหารก็ไม่ให้ ข้าพระองค์ต้องออกนอกเมืองเพื่อหาอาหารในป่า ขอพระองค์เป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ด้วยเถิด

เมื่อพระพุทธองค์ได้ทราบความเดือดร้อนของช่างภัททวดีอย่างนั้นแล้ว จึงเสด็จไปยังพระราชวังของพระเจ้าอุเทนเพื่อทรงบิณฑบาต ในคราวนั้นพระเจ้าอุเทนเสด็จออกมาทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้เสวยพระกระยาหารในพระราชวัง เมื่อเสวยเสร็จทรงอนุโมทนาแล้ว ตรัสถามพระเจ้าอุเทนว่า ช่างภัททวดีไปอยู่เสียที่ไหน พระเจ้าอุเทนกราบทูลว่า ข้าพระองค์มิได้ทราบเลยพระเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสว่า "ดูกรมหาราช การที่พระองค์พระราชทานยศแก่ช่างภัททวดีผู้มีอุปการคุณ แล้วริบยศคืนในเมื่อช่างภัททวดีแก่ชราอันไม่สมควรเลย ควรที่พระองค์จะต้องมีความกตัญญูตเวทีต่อช่างภัททวดีนั้น บัดนี้ ช่างภัททวดีแก่ชราหาที่พึ่งไม่ได้ ไปเที่ยวกินหญ้าและใบไม้อยู่ในป่า การที่พระองค์ทำให้ช่างภัททวดีไร้ที่พึ่งในเวลาแก่ชราอัน ไม่สมควรแก่พระองค์เลยขอพระองค์จงพระราชทานเครื่องบำรุงแก่ช่างภัททวดีเหมือนเดิมเถิด" พระเจ้าอุเทนได้ฟังพระพุทธองค์แล้ว ได้ทรงปฏิบัติตามพระพุทธานุญาตคำสั่งพระการ¹

นี่คือ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเน้นให้พระเจ้าแผ่นดินทำหน้าที่รักษาป้องกัน และคุ้มครองพสกนิกรเพียงชั่วที่ยังทำงานได้เท่านั้น แม้หากว่าราชพสกนิกรนั้นถึงความแก่ชราทำงานไม่ไหวแล้วก็ทรงเน้นให้พระเจ้าแผ่นดินยังต้องรับผิดชอบคอยดูแลต่อไปอีก ในเรื่องที่ยกมาอย่างนี้ เป็นเรื่องที่คุณอ่านแล้วคงไม่อยากเชื่อ เพราะกล่าวถึงช่างพูดได้ ชื่อนี้ขอย้ำได้แปลใจเลย เพราะในสมัยโบราณนั้น เขามีวิชาอยู่วิชาหนึ่งซึ่งอยู่ในศาสตร์ 18 ประการ วิชา นั้น ชื่อว่าสัตพรวิญญู แปลว่า วิชาที่รู้ภาษาสัตว์ วิชาที่คนที่ยังเรียนแล้วจะทราบ ว่า สัตว์ชนิดนั้น

---

¹พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), เล่ม 3, ภาค 5, หน้า 362.

ร้องอย่างนั้นหมายความว่าอย่างไร เช่น ฟังเสียงแมวก็จะรู้ว่าแมวต้องการอะไร ฟังเสียงนกก็จะรู้ว่านกพูดอย่างไร หรือฟังเสียงช้างม้าก็จะทราบว่าเสียงอย่างนั้น ช้างม้าต้องการอะไร หรือพูดอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงเป็นสัตบุรุษ รู้สรรพสิ่งทั้งปวง จึงต้องรู้เสียงของสัตว์ด้วย โดยเฉพาะในเรื่องนี้พระองค์ต้องรู้ว่าช้างมาหมอบและเปล่งเสียงออกมานั้นต้องการอะไร เพราะเหตุผลดังนี้จึงขอท่านผู้อ่านอย่าได้สงสัยในเรื่องอย่างนี้

สำหรับเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ปกครองเกี่ยวกับทหาร พระพุทธองค์ตรัสไว้ในธุมการีชาคก ว่า พระเจ้าโกศลผู้ครองกรุงสาวัตถี ได้รับสมัครทหารใหม่ แล้วทรงโปรดปรานทหารใหม่ ทรงทำหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองเฉพาะทหารที่มาใหม่ ส่วนทหารเก่าที่มีมาแต่เดิมพระองค์มิได้สนใจ ทรงงดเว้นเบี้ยหวัดเงินปีของทหารเก่าเสีย ทหารเก่าก็มีความท้อแท้ใจ ไม่มีขวัญกำลังใจ ต่อมาชายแดนของพระเจ้าโกศลมีการละเมิด จำเป็นจะต้องไปปราบปราม พระเจ้าโกศลจึงให้จัดทัพไปชายแดน ทหารใหม่ที่พระเจ้าโกศลโปรดปรานมิได้ออกไปด้วย เพราะเข้าใจว่าพวกตนเป็นทหารใหม่ ช้างฝ่ายทหารเก่าก็เห็นว่าพวกตนคงหมดหน้าที่แล้ว เพราะพระเจ้าโกศลมิได้ทรงส่งเคราะห์เหมือนเก่า จึงมิได้ไปร่วมรบด้วย ทหารที่ไปกับพระเจ้าโกศลเป็นทหารมีจำนวนน้อย ในคราวนั้น พระเจ้าโกศลจึงแพ้การรบที่ชายแดน เมื่อเสด็จกลับมาจากการรบแล้วก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์เล่าเรื่องทหารให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ที่พระองค์แพ้สงครามก็เพราะไม่ทำการส่งเคราะห์ทหารตามหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน

ที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างเกี่ยวกับการที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงทำหน้าที่ในการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพาทนะและทหาร

การรักษา ป้องกัน คุ้มครองชาวบ้านชาวนิคม

ชาวบ้านและชาวนิคม ก็คือ ประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองนั่นเอง ในจักกวัตตสูตรพระพุทธองค์ใช้คำว่า ชนปทา ซึ่งแปลว่าชาวชนบท ส่วนชาวนิคมพระพุทธองค์ใช้คำว่า เนคมะ ถ้าจะเปรียบตัวอย่างแบบเมืองไทย ชาวชนบทก็น่าจะเป็นชาวบ้านนอก ส่วนชาวนิคมก็น่าจะได้แก่ชาวเมือง เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วทั้งชาวชนบทและชาวนิคม ล้วนเป็นราษฎรที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงรักษาป้องกัน และคุ้มครองทั้งสิ้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครอง ฝ่ายใน มิตรอำมาตย์ พาหนะ และทหารนั้น เฉพาะการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองมิตรอำมาตย์ และพาหนะพร้อมทหารนั้นก็จุดมุ่งหมายเฉพาะประชาชนส่วนใหญ่ คือ ชาวชนบทและชาวนิคมนั่นเองเพราะอะไร เพราะว่าอำมาตย์และทหารเป็นผู้ทำการปกครองประชาชนแทนพระเจ้าแผ่นดิน หรือจะเรียกว่าอำมาตย์และทหารต้องทำหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศแทนพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ เมื่ออำมาตย์และทหารต้องทำหน้าที่แทนพระเจ้าแผ่นดินเช่นนี้ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทำการรักษาป้องกันและคุ้มครองอำมาตย์และทหาร เพื่อที่อำมาตย์และทหารจะได้ทำหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ นี่คือ ความหมายที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองอำมาตย์และทหาร เพื่อจุดมุ่งหมายคือ ให้ทำหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองประชาชนแทนพระเจ้าแผ่นดิน

การรักษาประชาชนเช่นใด จึงจะเรียกว่า การรักษาประชาชนด้วยความอดทนในฐานะที่พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ปกครอง และประชาชนเป็นผู้อยู่ใต้ปกครอง เป็นเรื่องธรรมดาที่ทั้งสองฝ่ายอาจจะต้องมีเรื่องกระทบกระทั่งกัน เมื่อเกิดการกระทบกันเช่นนี้ พระเจ้าแผ่นดินจะต้องมีความอดทนในฐานะที่เป็นหลักของบ้านเมือง จะมีใจโลเลเปลี่ยนไปมารวดเร็วเหมือนประชาชนทั่วไปไม่ได้หรือบางครั้งประชาชนพูดกับพระเจ้าแผ่นดินโดยคำสามัญ เพราะไม่รู้จักคำราชาศัพท์ ในกรณีอย่างนี้พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องมีความอดทนเหมือนกัน จะพิโรธแล้วสั่งลงพระอาญาเพราะพูดไม่มีสัมมาคารวะก็จะทำให้ประชาชนที่ถูกลงโทษและประชาชนที่เห็นเหตุการณ์จะหมดความจงรักภักดี แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงเอาโทษ กลับจะทำให้ประชาชนเพิ่มความจงรักภักดีมากขึ้น ในเรื่องนี้ตัวอย่างเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา) ว่า¹ เมื่อพระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้วพวกพระญาติพี่น้องที่เป็นชาวบ้านพลูหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี ทราบว่าญาติของตนได้เป็นเจ้าแผ่นดินต่างมีความดีใจ จึงชวนกันหาของที่มีตามชนบทเช่น ปลา เนื้อ ผลตาล อ่อนแก่ นำมาทูลเกล้าถวายด้วยความจงรักภักดี สมเด็จพระมหาบุรุษจึงเสด็จออกไปรับของทั้งนั้น ข้างฝ่ายพระญาติพี่น้องชาวบ้านพลูหลวง มิได้รู้จักคำเพ็ดทูลตามธรรมเนียมราชาศัพท์ เคย

---

¹ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. (กรุงเทพมหานคร: องค์กรคำครุสภา, 2504), เล่ม 2, หน้า 123.

พูดอย่างใดก็พูดอย่างนั้น ในพงศาวดารบันทึกคำพูดของพวกเขาไว้ว่า "ดูข้าทั้งหลายรู้ว่า นายท่านได้เป็นเจ้าของ ก็ยินลากยินคดียิ่งนัก ชวนกันเข้ามาเพื่อจะขมุกขมูญนายท่านและซึ่งตายายผู้เฒ่าผู้แก่คนนั้น ๆ พ่อแม่พี่น้องนั้นป่วยเจ็บอยู่เข้ามาไม่ได้ ได้ฝากแต่สิ่งของอันนั้นเข้ามาให้กำนัลนายท่านด้วย"

ส่วนอำมาตย์ราชเสนาซึ่งอยู่ในที่เฝ้า ได้ยินชาวบ้านนอกพูดอย่างนั้น จึงกล่าวห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่าเรียกว่านาย พระองค์ได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังดังนั้น จึงทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า คนเหล่านี้มันเป็นคนบ้านนอก เคยชำนาญพูดจามาแต่ก่อนอย่างนั้น เรามีได้ถืออย่าห้ามมันเลย แล้วรับสั่งให้จัดเลี้ยงอาหารพวกพระญาติและชาวบ้านพลูหลวงอย่างอิมหนา บางคนอยากกินเหล้า ก็กราบทูลว่า นายท่านดูข้าอยากกินสุรา ก็พระราชทานให้ พวกนั้นกินแล้วก็เมามาย ร้อง รำทำเพลง พระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นแล้วก็ทรงพระสรวลด้วยความเบิกบานพระทัย มิได้ทรงถือพระองค์

ตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นการแสดงถึงความไม่ถือพระองค์ และนั่นคือ การรักษาประชาชนด้วยความอดทน ถ้าหากพระองค์ถือพระองค์ และทรงพิโรธเพราะคำพูดเพ็ดทูลของพวกเขาแล้ว ทรงลงพระอาญา พวกเขาทั้งนั้นก็จะหมดความจงรักภักดีไปทันที เพราะฉะนั้น ในฐานะที่เป็นหลักของแผ่นดิน จะต้องไม่หุยมหิมีในเรื่องเล็กน้อย ต้องอดกลั้นในบางเรื่อง นี่คือ ตัวอย่างในการรักษาประชาชนด้วยความอดทน

ในหน้าที่ของการรักษาด้วยไม่เบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน ก็คือ ไม่เก็บภาษีที่ทำความเดือดร้อนให้ประชาชน หรือไม่สร้างความไม่เป็นธรรมอื่นให้ประชาชนเดือดร้อน การเก็บภาษีราษฎรในบางครั้งก็อาจจะทำให้ราษฎรเกลียดชังพระเจ้าแผ่นดินได้ ตัวอย่างเช่นในสมัยรัชกาลที่ 7 เงินในท้องพระคลังมีน้อย กรมพระนครสวรรค์วรพินิจ ผู้กุมอำนาจในสมัยนั้น เสนอให้เก็บภาษีหลังคาเรือน หมายความว่าในแผ่นดินสยามนี้ตรงไหนมีหลังคาบ้าน ตรงนั้นต้องเสียภาษี สมเด็จพระปกเกล้า ทรงยินยอมตามนั้น ประชาชนหมดความจงรักภักดีไปเยอะ เพราะพวกเขาพากันคิดว่า ประชาชนจนมากอยู่แล้ว แต่ราชสำนักกลับไม่ยอมจนตามประชาชน มีหน้าซ้ำยังขูดรีดประชาชนเพื่อความหวังเพื่อของกลุ่มผู้ปกครองอีกพฤติกรรม ชื่อนี้เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่ผลักดัน

ให้คณะราษฎร ทำการล้มอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน แล้วเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมาจนถึงทุกวันนี้ นี่คือตัวอย่างของการรักษาประชาชนด้วยการเบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน

นอกจากพระเจ้าแผ่นดินจะต้องรักษาประชาชนด้วยการไม่เบียดเบียนแล้ว จะต้องรักษาประชาชนด้วยความเมตตาหรือด้วยความรักอีก การรักษาประชาชนด้วยความเมตตาทำอย่างไร ตามปกติคนเรา เมื่อมีรักใคร่ ก็มักจะหาของที่ถูกใจให้คนนั้น มีอะไรดี ๆ ก็มักจะมอบให้คนที่เรารัก ถ้าเป็นอำมาตย์และทหารก็คงจะให้ยศถาบรรดาศักดิ์ แต่เมื่อเป็นประชาชนทั้งประเทศเช่นนี้ การแสดงความรักด้วยการให้ยศศักดิ์จึงเป็นเรื่องที่ทำได้ เมื่อให้อย่างนี้ไม่ได้ก็ให้อย่างอื่นที่ประชาชนชอบ อะไรที่ประชาชนชอบ เสรีภาพเป็นสิ่งที่ประชาชนชอบ ดังนั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะทรงแสดงถึงความรักประชาชน จะต้องปกครองโดยให้เสรีภาพอย่างเพียงพอ การห้ามหรือการกีดกันประชาชนมิให้ทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการแสดงว่าพระเจ้าแผ่นดินมิได้รักประชาชน ในประวัติศาสตร์ไทย เราจะพบว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งของไทย ทรงรักประชาชนเหมือนลูก วิธีการแสดงออกที่ว่าพระองค์รักประชาชนก็คือทรงให้เสรีภาพทุกอย่างที่ไม่ผิดศีลธรรม ใครใคร่ค้าช้างค้า ใครใคร่ค้าม้าค้า นอกจากนั้น ที่ประตูประราชวังยังมีกลองแขวนไว้ ใครมีความเดือดร้อนก็ไปตีกลองร้องเรียนความเดือดร้อนได้ พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้น ประชาชนจึงพากันเรียกพระองค์ว่า พ่อขุนรามคำแหง คำว่า พ่อขุนประชาชนเรียกด้วยความรู้สึกว่า พระองค์ทำหน้าที่เป็นพ่อบ้าน พ่อเมืองต่อประชาชนจริง ๆ พระองค์รักประชาชนเหมือนลูก มิได้ทรงถือว่าพระองค์เป็นผู้ปกครอง และประชาชนเป็นผู้อยู่ใต้ปกครองเลย ดังนั้น ประชาชนจึงได้เรียกพระองค์ว่าพ่อขุนมาจนถึงทุกวันนี้ นี่คือตัวอย่างการรักษาประชาชนด้วยความเมตตา

จะยกตัวอย่างถึงการรักษาประชาชนด้วยความไม่เมตตาสักเรื่องหนึ่ง ในพระราชพงศาวดารฉบับคำให้การของชาวกรุงเก่า ได้กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองชัณนาทในสมัยโบราณว่า¹ พระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งพระนามว่า อนุราช พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้มีพระทัยโหด มีรับสั่งให้บริวารพิณของราษฎรเสียทั้งหมด ทรงอนุญาตให้ราษฎรมีทรัพย์เฉพาะที่ทรงอนุญาตเท่านั้น

¹คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การของขุนหลวงหาวัด. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 44.

เมื่อพระองค์รับทรัพย์ของราษฎรมาได้แล้ว ก็ให้สร้างคลังมหาสมบัติใหญ่โต ทรงเก็บทรัพย์สินที่รับมาจากราษฎรไว้ในคลังมหาสมบัตินั้น พระองค์จะเสด็จไปทอดพระเนตรเงินทอง สิ่งของในท้องพระคลังที่รับมาจากราษฎรนั้นทุก ๆ วันมิได้ขาด ทรงอิมเอมพระทัยในเงินทองในท้องพระคลังนั้น ต่อมาราษฎรจึงขนานนามพระองค์ว่า พระเจ้าโลภมหาสมบัติ พระเจ้าแผ่นดินอย่างนี้มิได้มีความรักราษฎรเอาแต่พระทัยของพระองค์เอง ราษฎรจะเดือดร้อนอย่างไรมิได้สนใจ ทรงสนพระทัยเฉพาะเรื่องของพระองค์ พฤติกรรมเช่นนี้ผิดหลักการปกครองในหน้าที่ที่ต้องรักษาประชาชน ด้วยความรักความเมตตา

ส่วนการรักษาประชาชนด้วยความเอ็นดู ก็คือ ในฐานะที่พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้มีอำนาจในการปกครองราษฎรจะต้องรับผิดชอบความสุขความทุกข์ของราษฎรทั่วไป จะต้องมีความสุขเมื่อเห็นราษฎรมีความสุข จะต้องมีความทุกข์เมื่อเห็นราษฎรเดือดร้อน จะต้องมีความสงสาร จะต้องไม่บังคับราษฎรมาทำงานจนเจ็บป่วยล้มตาย เหมือนจีนซีฮ่องเต้กษัตริย์จีนบังคับราษฎรมาทำกำแพงเมืองจีนจนราษฎรล้มตายพลัดลูก พลัดเมีย เป็นที่น่าอนาถใจ นั่นคือ พฤติกรรมของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงรักษาประชาชนปราศจากความเอ็นดู สำหรับตัวอย่างที่แสดงถึงความเอ็นดูของพระเจ้าแผ่นดินต่อประชากรราษฎรที่นำมาเป็นตัวอย่างก็คือ รัชกาลที่ห้าที่ทรงทำการเลิกทาส ทำไมพระปิยมหาราชจึงต้องทำการเลิกทาส ก็เพราะพระองค์ไม่อยากจะเห็นประชาชนของพระองค์ตกเป็นทาสของคนอื่นถูกบังคับทำงานไม่มีอิสระในตัวเอง มีความทุกข์ร้อนใจตลอดเวลา ความหวังของพระองค์อยากเห็นประชาชนทุกคนมีอิสระเท่ากัน ไม่มีใครมาบังคับข่มเหงน้ำใจของกันและกัน นี่คือการเอ็นดูของพระองค์ที่มีต่อราษฎร

หลักการปกครองในหน้าที่ป้องกันชาวบ้านและชาวนิคม ก็คือ พระเจ้าแผ่นดินในฐานะที่เป็นผู้รับผิดชอบความสุข ความทุกข์ และชีวิตของประชาชน พระองค์จะต้องส่งเสริมการหาปัจจัยเลี้ยงชีพของราษฎร ซึ่งการส่งเสริมอาชีพนี้ เป็นหลักการปกครองอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า ราชานุเคราะห์ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในบทที่ 4 สำหรับในที่นี้ต้องการชี้แจงว่าพระเจ้าแผ่นดินในสมัยโบราณทรงส่งเสริมอาชีพประชาชนสามประการคือ โครัทขกรรม การเลี้ยงโค กสิกรรม การปลูกข้าว และพืชอื่น ๆ และพาณิชย์กรรม การค้าขาย พระเจ้าแผ่นดินจะส่งเสริมอาชีพทั้งสามประเภทนั้น เพื่อให้ประชาชนมีปัจจัยเลี้ยงชีพ เมื่อทุกคนมีปัจจัยเลี้ยงชีพแล้ว ความสุขย่อมจะเกิด

ขึ้นและเมื่อแต่ละคนมีปัจจัยสำหรับเลี้ยงชีพแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะต้องป้องกันปัจจัยเลี้ยงชีพของราษฎรนั้นมิให้มีใครมาละเมิดได้ และถ้าหากมีใครมาแย่งปัจจัยหรือทรัพย์สินของราษฎรไป พระเจ้าแผ่นดินมีหน้าที่ต้องจัดการนำกลับคืนมาให้ และทำการลงโทษผู้ล่วงละเมิดนั้นให้เช็ดทลายนี่คือ หน้าที่การป้องกันประชาชนของพระเจ้าแผ่นดิน

ส่วนหลักการปกครองในหน้าที่การคุ้มครองชาวบ้านและชาวนิคม ก็คือ พระเจ้าแผ่นดินจะต้องมีหน้าที่กำจัดความทุกข์ที่เกิดจากอันตรายต่าง ๆ ของประชาชน เมื่อประชาชนเจ็บป่วย พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษาให้หาย โดยมีแพทย์ทำหน้าที่แทนพระองค์ เมื่อประชาชนออกอยาก พระเจ้าแผ่นดินจะต้องหาอาหารมาแจกประชาชน เพื่อไม่ให้ประชาชนอดตาย นี่คือ หน้าที่คุ้มครองประชาชนให้พ้นจากอันตรายทั้งหมด

ทั้งหมดที่กล่าวมา คือ การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชาวบ้านและชาวนิคมของพระเจ้าแผ่นดิน

การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองสมณพราหมณ์

พระเจ้าแผ่นดินนอกจากจะต้องทรงรักษาป้องกันและคุ้มครองพระญาติวงศ์ มิตรอำมาตย์ พาหนะและทหาร ชาวชนบทและชาวนิคมแล้ว พระองค์ยังต้องมีหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองสมณพราหมณ์หรือบรรพชิตที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตของพระองค์อีกด้วย ในอรรถถาจักกวัตติสูตร ท่านกล่าวว่า หน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องปฏิบัติต่อบรรพชิต ก็คือ เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล แล้วถวายบริขารสำหรับบรรพชิตแก่ท่าน เพื่อให้ท่านมุ่งหน้าบำเพ็ญกิจแห่งการกำจัดกิเลสอย่างเดียว โดยไม่ต้องมาวิตกกังวลต่อสมณบริขารที่ขาดแคลน

ในอรรถถามีได้กล่าวถึงหน้าที่ในการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองเหมือนบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นอย่างนี้ก็คงเป็นเพราะว่าชีวิตของบรรพชิตเป็นชีวิตที่ปลอดจากศัตรู ท่านไม่ไปทำมาหากินแย่งกับใคร ขอเขากินเพียงมือสองมือ และก็เป็นมิตรสำหรับทุกคน ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องมีใครมา รักษา ป้องกัน และคุ้มครองท่าน ในฐานะท่านอาศัยแผ่นดินของพระเจ้าแผ่นดินอยู่ พระเจ้าแผ่นดินจึงควรสนใจท่านเฉพาะด้านเครื่องใช้ประจำตัวของท่าน เมื่อท่านไม่มีก็ควรจัดหาถวาย

ท่าน นับเป็นการทำบุญด้วย และเป็นการทำหน้าที่ของผู้ปกครองแผ่นดินด้วย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวหน้าที่รักษา ป้องกัน และคุ้มครองไว้เพราะเหตุผลอย่างใดก็ตามที่ แต่เมื่อท่านมีอันตรายจากคนอันธพาลมารบกวนก็คงเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินอยู่ หากพระเจ้าแผ่นดินละเลยในกรณีอย่างนี้ พระองค์คงจะต้องถูกตำหนิอย่างแน่นอน

การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองเนืองนิตย์

ในพระราชอาณาจักรหนึ่ง นอกจากจะมีคนอาศัยบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินอยู่แล้ว ยังมีสัตว์เครื่องจันอื่น ๆ อาศัยบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินอยู่อีกเป็นจำนวนมาก สัตว์เหล่านั้นท่านระบุว่าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองให้มีความสุขเหมือนกัน จุดใหญ่ของการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองเนืองนิตย์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ให้อภัยแก่เนืองนิตย์ทั้งมวล โดยห้ามทุกคนทำสายชีวิตของมัน ปลอภัยให้มันมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัย เมื่อมีอันตรายอย่างใดเกิดขึ้น เป็นต้นว่า น้ำ ซึ่งเป็นที่อาศัยของปลาแห่งเหือดไป พระเจ้าแผ่นดินควรจะหาทางช่วยเหลือโดยการนำน้ำมาเพิ่มเติมให้มีชีวิตต่อไป นกที่ไขว้ในรังซึ่งจะเกิดเป็นนกอีกต่อไป พระเจ้าแผ่นดินควรหาทางป้องกันมิให้ผู้ใดมาทำอันตรายแก่ไข่นกเหล่านั้นได้ เพื่อที่มันจะได้มีโอกาสได้เกิดมาเป็นนกอีกต่อไป

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือ การจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองผู้อยู่ใต้ปกครอง 6 จำพวก อันเป็นจกกวัดติวัตรของพระเจ้าแผ่นดินข้อที่ 2

5.4 ไม่ให้อธรรมเกิดขึ้นในแว่นแคว้น

ในจกกวัดติวัตร 5 ข้อที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติประจำ นอกจากการถือธรรมเป็นอำนาจและการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองผู้อยู่ใต้ปกครอง 6 จำพวกแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะต้องระวังไม่ให้อธรรมเกิดขึ้นในรัฐของพระองค์ เป็นจกกวัดติวัตรอีกข้อหนึ่ง และจัดเป็นจกกวัดติวัตรข้อที่ 3 ที่ได้กล่าวต่อไป

อธรรมก็คือ ความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นแก่ราษฎรทั่วไป หากจะพูดกันให้เข้าใจง่าย ๆ ก็คือ การที่ราษฎรทั้งหลายถูกผู้ปกครองกดขี่ด้วยภาษี พวกโจรปล้นสะดมเพราะผู้ปกครองไม่พิทักษ์รักษาดูแลสุขทุกข์ของราษฎร เมื่อผู้ปกครองเก็บแต่ภาษี แต่ไม่กำจัดพวกโจรที่ทำการปล้นสะดม ชาวบ้าน ชาวบ้านก็จะมีแต่ความเดือดร้อน อยู่ไม่เป็นสุข และถ้าหากผู้มีอำนาจปล่อยให้เป็นอย่างนี้เรื่อยไปโดยไม่แก้ไข ต่อไปประชาชนก็จะอพยพหนีออกจากแคว้นแคว้นนั้นไปอาศัยความร่มเย็น อำนาจรัฐในแดนอื่น

ความไม่เป็นธรรมที่พระเจ้าแผ่นดินมีเจตนาปล่อยให้เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นเพราะความไม่เอาใจใส่ของผู้ปกครอง ย่อมจะเป็นสาเหตุของความเดือดร้อนหลาย ๆ อย่างมาสู่ราษฎรได้ ดังมีตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในภคสูตรทุกชาติกว่า แม้แต่หนามแห่งราษฎรและหญิงสาวหาผิวไม่ได้ก็เป็นความผิดของพระเจ้าแผ่นดิน เพราะพระเจ้าแผ่นดินปกครองโดยไม่เป็นธรรม เพื่อเป็นตัวอย่างในจักกวัตติวัตรข้อนี้จึงขอยกเรื่องดังกล่าวมานั้น มาเป็นอุทาหรณ์อธิบายถึงความไม่เป็นที่เกิดขึ้นในแคว้นแคว้นของพระเจ้าแผ่นดิน

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในภคสูตรทุกชาติกว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าปัญจาละครองราชสมบัติอยู่ในอุตตรปัญจาลนคร กบิลรัฐ ทรงปกครองราชสมบัติด้วยความประมาท มีอคติอำมาตย์ของพระองค์ก็เป็นคนอธรรมไปทั้งหมด ชาวแคว้นถูกบีบคั้นด้วยภาษีอากร จึงพากันหนีเที่ยวหลบหนี เข้าไปในป่าเหมือนฝูงเนื้อ บ้านจึงกลายเป็นบ้านร้าง เพราะกลางวันชาวบ้านไม่กล้าจะอยู่บ้าน เนื่องจากกลัวเจ้าหน้าที่บ้านเมืองมารีดภาษีอากร ดังนั้น เวลากลางวันจึงพากันเอาหนามมาล้อมเรือนไว้ พอตกคาก็พากันกลับบ้านเมือง พออรุณขึ้นหนีออกจากบ้าน เข้าป่าไปอีก พระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์ของพระองค์ สร้างความเดือดร้อนให้ชาวเมืองมากมาย เป็นต้นว่า กลางวันพวกเจ้าหน้าที่ของรัฐก็เข้ามาเยอแย่ง ส่วนกลางคืนโจรก็ปล้นสะดมชาวเมืองไม่เคยมีความสุขด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวมานี้

พระเจ้าปัญจาละ แม้จะมีความประมาทในการปกครองบ้านเมือง จนทำให้ชาวเมืองเดือดร้อนไปทั่วก็จริง แต่พระองค์ได้กระทำที่ตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งต่อมาผลของการกระทำนั้นได้ช่วยพระองค์ไว้ การกระทำนั้นคือ ทุก ๆ ปี พระเจ้าปัญจาละจะตกแต่งพลีกรรมราคาประมาณพันหาปณะ

ไปบวงสรวงรุกขเทวดา ภายนอกพระนครเป็นประจำมิได้ขาด ต่อมาเมื่อสกลรัฐทั้งสิ้นจวนจะวิบัติ เพราะความอธรรมของพระราชาและข้าราชการที่พากันกดขี่ข่มเหงประชาชน รุกขเทวดานั้น ได้นึกถึงอุปการะคุณที่พระเจ้าแผ่นดินทำแก่ตนประจำปี จึงคิดว่า พระราชานี้เสวยราชสมบัติด้วยความประมาท สกลรัฐจักฉิบหาย เว้นเราเสียแล้ว ไม่มีใครสามารถชกแจงให้พระราชาตั้งอยู่ในทางที่ถูกต้องได้ ในคืนวันต่อมารุกขเทวดานั้น จึงเข้าไปยังห้องบรรทมของพระราชา ยืนอยู่ข้างพระเคียงเปล่งรัศมีขึ้นอยู่บนอากาศ

ฝ่ายพระเจ้าปัญญาละ ทอดพระเนตรเห็นเทวดาเปล่งรัศมีคล้ายดวงอาทิตย์อ่อน ๆ ยืนอยู่เหนือพระแท่นบรรทม จึงตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร รุกขเทวดาจึงตอบว่า "ดูก่อนมหาราช เราเป็นเทวดา ต้องการมาอบรมการปกครองของท่าน พระองค์เป็นผู้ประมาทเสวยราชสมบัติแว่นแคว้นทั้งสิ้นของพระองค์จะพินาศ พระองค์จะถึงความพินาศในปัจจุบันนี้แล้ว ในภพหน้าพระองค์จะต้องไปเกิดในรกอีก มหาราชะ พระราชาประมาทแล้ว แม้ชนในราชสำนักและนอกราชสำนักก็จะประมาท ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว เพราะมีวเมาก็เกิดความประมาท เพราะประมาทจึงเกิดความเสื่อม และเพราะความเสื่อมจึงเกิดโทษ ดูก่อนรัฐาภิปก พระองค์อย่าประมาทเลย เพราะว่ากษัตริย์เป็นอันมาก หากมีความประมาท ต้องเสื่อมจากอำนาจปกครองรัฐ ทั้งแว่นแคว้นย่อมเสื่อมด้วย อนึ่ง ชาวบ้านประมาท ก็เสื่อมจากบ้านบรรพชิตประมาท ก็จะเสื่อมจากวินัย

ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นมิ่งขวัญของรัฐ ราชสมบัติทุกอย่างในแว่นแคว้นของกษัตริย์ผู้ประมาทแล้ว ย่อมพินาศหมด ชื่อนั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกข์ของพระราชา

ดูก่อนมหาราชเจ้า ความประมาทนี้ไม่เป็นธรรมของโบราณกษัตริย์ โจรทั้งหลายย่อมกำจัดชนบทอันมั่งคั่งไพบุลย์ของพระราชาผู้มัวเมาในอำนาจจนเกินขอบเขต ราชโอรสสืบสันตติวงศ์ของพระราชนั้นจักไม่มี เงินทองทรัพย์สินก็จักไม่มีเหมือนกัน เมื่อแว่นแคว้นถูกปล้น พระราชาผู้ประมาทย่อมเสื่อมจากโภคะทั้งปวง ญาติมิตร ย่อมไม่นับถือชดชิตยราช ผู้เสื่อมจากสมบัติทั้งปวง พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ผู้ฟังพระโศกสมการอยู่ ย่อมจะไม่นับถือพระราชนั้นในความคิดอ่าน ศรี คือ มิ่งขวัญ ย่อมไม่มีแก่พระราชาผู้ไม่บริหารกิจการบ้านเมือง

โง่เขลา ความคิดอ่านเลวทราม ไร้ปัญญา เหมือนงูลอกคราบเก่าฉะนั้น ส่วนพระราชผู้บริหาร
กิจการบ้านเมืองเรียบร้อยดี ไม่มีความเกียจคร้าน โภคสมบัติทั้งปวง ย่อมจะพอกพูนยิ่งขึ้น

ก่อนมหาราชเจ้า พระองค์จึงเสด็จเที่ยวฟังเหตุการณ์ในแว่นแคว้นของพระองค์
ครั้งทอดพระเนตรเห็นแล้ว และได้ทรงสดับฟังแล้ว ก็จึงปฏิบัติสิ่งนั้นเกิด"

เมื่อรุกขเทวดาอบรมพระราชแล้ว ก็อันตรธานหายไปยังที่อยู่ของตน ข้างฝ่ายพระ-
เจ้าปัญจาละ เมื่อได้สดับถ้อยคำของรุกขเทวดาแล้ว ก็เกิดความสลดพระทัย หวังถ้าหากเป็นคน
ใดคนหนึ่งในรัฐของพระเจ้าปัญจาละมาทูลเตือน เขาผู้นั้นคงจะถูกพระเจ้าปัญจาละลงพระอาญา
เป็นแน่ และดูเหมือนจะมีคนในแว่นแคว้นรู้ดี จึงไม่มีใครมาทูลเตือนในเรื่องนี้ แต่เมื่อคนที่มา
เตือนเป็นคนที่ไม่เหมือนมนุษย์เป็นเทวดาที่ใคร ๆ ก็ไม่เคยเห็น มีฤทธิ์มีอำนาจจะไปจะมาก็ปรากฏ
ตัวและหายตัวโดยไม่มีร่องรอยเช่นนี้ พระเจ้าปัญจาละจึงยอมรับฟังและเกิดความเกรงกลัว เข้า
วันรุ่งขึ้นพระองค์จึงตัดสินพระทัยมอบหมายราชการบ้านเมืองให้อำมาตย์ที่ไว้พระทัยคอยดูแลแล้ว
พระองค์พร้อมด้วยที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (ราชบุโรหิต) ปลอมตัวเป็นสามัญชน ไปฟังข่าวความ
เป็นอยู่ของราษฎร เมื่อออกจากตัวเมืองไปได้ระยะทางหนึ่งโยชน์ พบชายแก่คนหนึ่งนั่งบ่งหนาม
ที่ต่ำเท่าตมพลงก็คำพระเจ้าแผ่นดินไปพลงว่า "ขอให้พระเจ้าปัญจาละถูกศรเสียบเกิดความ
เจ็บเหมือนเราถูกหนามตำอย่างนี้บ้างเถอะ"

ขณะนั้น พระราชากับบุโรหิตปลอมเป็นสามัญชนยืนอยู่ใกล้ชายแก่คนนั้น ราชบุโรหิต
ได้ฟังคำคำนั้นแล้ว ก็เกิดความไม่พอใจ แต่ก็อยากจะรู้ความจริงว่า หนามตำเป็นความผิดอะไร
ของพระเจ้าแผ่นดินด้วย บุโรหิตจึงถามไปว่า "เฮ้ยตาแก่ แกดาบอด มองไม่ถนัด ไปเหยียบ
หนามเอง พระเจ้าแผ่นดินไปเกี่ยวอะไรด้วยเล่า แกจึงมาตำพระองค์ท่าน"

ชายแก่จึงตอบว่า "ท่านพราหมณ์ เราถูกหนามทิ่มแทงเป็นความผิดของพระเจ้าแผ่นดิน
มากมาย เพราะราษฎรพระราชไม่ทำการรักษา ปลอ่ยให้พวกราชบุรุษกดขี่ด้วยภาษีในเวลา
กลางวันเวลากลางคืนก็ปลอ่ยให้พวกโจรปล้นชาวบ้านชาวเมือง ในรัฐของพระราชโอง มีแต่
คนชั่ว นี้แน่ท่านพราหมณ์ เพราะเรากลัวคนของพระราชจะมาริษยาในเวลากลางวัน เราจึง
หนีออกจากบ้านไปอยู่ป่า ก่อนจะหนี เราเอาหนามมาล้อมบ้านไว้ พอดกเย็น เราก็ออกจากป่า

เข้ามาบ้าน ก่อนขึ้นบ้านเราจะเอาหนามออกก่อน แต่เพราะมีค้ำ เราเก็บหนามไม่หมด หนาม จึงได้ตำเท้าเรา เพราะเหตุนี้แหละท่านพราหมณ์เราจึงกล่าวได้เต็มปากว่า หนามแห่งเราเป็น ความผิดของพระเจ้าปัญจาละ"

พระเจ้าปัญจาละ ทรงสดับคำของชายแก่แล้ว ก็เห็นจริงกับคำพูดของเขา จึงรับสั่ง กับบุโรหิตว่า เป็นความจริงของเขา เราไปกันเถอะ แล้วก็ชวนบุโรหิตเดินทางต่อไป เดินไป ได้เหนื่อยหนึ่ง ได้ยินเสียงหญิงแก่คำพระเจ้าแผ่นดินว่า "เจ้าข้าเอ๋ย ลูกสาวกูสองคนหาผัวไม่ได้ เพราะพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้แท้ ๆ เมื่อไรจะตายไปเสียที" พระเจ้าปัญจาละได้ทรงสดับแล้ว ก็ คิดในพระทัยว่า เป็นไปไม่ได้ที่ผู้หญิงหาผัวไม่ได้ พระองค์จะเป็นเหตุ แต่ก็ไม่สบายพระทัยนัก จึงสะกิดให้บุโรหิตถามเรื่องราวดู บุโรหิตจึงตะโกนถามไปว่า "เฮ้ย ยายแก่ พูจจาไม่มีเหตุผล พระราชาไม่เคยมีหน้าที่หาผัวให้หญิงสาวคนไหนเลย ลูกสาวแก่หาผัวไม่ได้เอง ทำไมมายกความ ผิดให้พระราชา มันมากไปแล้ว"

ยายแก่ได้ฟังจึงตอบไปว่า "พราหมณ์เอ๋ย เราพุดมีเหตุผล พระเจ้าแผ่นดินเป็นคนชั่ว ไม่รักษาชาวบ้าน บล่อยให้ราษฎรทุกข์ทางภาษีในเวลากลางวัน กลางคืนบล่อยให้พวกโจรปล้น ชาวบ้าน ราษฎรเดือดร้อน การครองชีพลำบาก การเลี้ยงลูกเมียก็ลำบาก หญิงสาวจะหาผัว ได้ที่ไหน"

พระราชากับบุโรหิตได้ฟังแล้วก็คิดว่า "แก่พุดถูกแล้ว เป็นความผิดของผู้ปกครอง" แล้วก็พากันเดินต่อไป ได้ยินชวานาคำพระราชาว่า "ภักตริยชิว ขอให้ถูกหอกแทง นอนตายใน สงคราม เหมือนโคของกูที่ถูกฆาตแทงนอนร้องครวญครางฉะนั้นเถิด"

บุโรหิตได้ฟังแล้ว ก็โกรธแทนพระราชา จึงตะโกนคำตอบไปว่า "เฮ้ย ไอ้คนชาติชั่ว เองโกรธพระเจ้าแผ่นดินโดยไม่เป็นธรรม เจ้าทำร้ายโคของเจ้าเอง ไฉนจึงมาสาปแช่งพระ- เจ้าแผ่นดินเล่า"

ชวานาได้ฟังคำถามผสมคำ จึงตอบไปว่า "ท่านพราหมณ์ เราคำพระเจ้าปัญจาละ เป็นธรรมแล้ว เพราะชาวชนบท ถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกดขี่ด้วยภาษีในเวลากลางวัน เวลา กลางคืนบล่อยให้โจรปล้นชาวบ้าน ท่านพราหมณ์ แม่บ้านของเรานำข้าวมาส่งเราที่นา พบพวก

ราชบุรุษของพระเจ้าบุญจालะ มั่นกุมตัวไว้ ต้องเลี้ยงดูพวกมันจนเรียบร้อย แล้วจึงต้องหุงข้าวใหม่ เพื่อนำมาให้เราผู้ซึ่งกำลังไถนา ท่านพราหมณ์ วันนั้นก็เหมือนกัน เราหิวข้าวไถนาไป มัวมองแม่บ้านส่งข้าวคูโคไป เอาปฏิทินโคไม่เป็นที่ เจ้าโคมันยกเท้ามากระทบผาล จึงถูกผาลแทงเป็นแผล นี่แหละท่านพราหมณ์ที่เรากลัวพูดว่าพระเจ้าบุญจาละเป็นต้นเหตุให้โคของเราถูกผาลแทง"

ทั้งพระราชาและปุโรหิต ได้ฟังแล้วก็เห็นจริงตามคำพูดของชาวนา เพื่อจะได้เห็นความจริงต่อไป ทั้งสองคนจึงเดินทางต่อไป เมื่อถึงเวลาค่ำก็ขออาศัยนอนตามบ้านคนที่ไว้ใจได้ พอรุ่งเช้าได้พบเหตุการณ์เรื่องหนึ่ง คือ แม่โคนมเอาเท้าตีคนรีตนมโคล้มลงไปพร้อมนมสด คนรีตนมเมื่อล้มลงไปก็ร้องคำเสียงลั่นว่า "ให้ตายเถอะ ขอให้พระเจ้าบุญจาละถูกฟันในสงคราม ได้รับความเจ็บเหมือนเราถูกแม่โคตีจนนมหกไปหมดคะนั่นเถิด"

ปุโรหิตได้ฟังดังนั้น ก็เกิดความแคลงใจ ในใจขณะนี้ไม่กล้าปฏิเสธความจริง เพราะเห็นมาแล้วว่า แต่ละเรื่องล้วนมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นเหตุทุกเรื่อง จึงถามคนรีตนมไปว่า "การที่แม่โคตีเจ้าจนบาดเจ็บ และน่านมหนักนั้น เป็นความผิดอะไรของพระราชาด้วยเล่า" คนรีตนมจึงกล่าวว่า "ท่านพราหมณ์ พระเจ้าบุญจาละจะต้องรับผิดชอบ เพราะว่าชาวบ้านชาวเมืองเดือดร้อน เนื่องจากพระเจ้าบุญจาละปล่อยให้พวกราชบุรุษมารีดภาษีในเวลากลางวัน ส่วนเวลากลางคืนก็ปล่อยให้โจรมาทำการปล้นสะดม ท่านพราหมณ์ในแคว้นของพระเจ้าบุญจาละมีแต่คนชั่ว แม่โคตัวนี้มันดุร้าย เมื่อก่อนเราไม่กล้ารีตนมมันเพราะกลัวมันตี แต่คราวนี้เราจำเป็นต้องรีตนม เพราะพวกราชบุรุษของพระราชา มาบังคับเอาจึงต้องทำการรีด"

พระราชาและปุโรหิต ยอมรับว่าเหตุการณ์เกิดจากการปกครองบกพร่อง แล้วทั้งสองก็เดินทางหาความจริงกันต่อไป ถึง ณ ที่หนึ่ง ได้ยินเสียงเด็กหลายคนพากันร้องคำพระเจ้าบุญจาละว่า "ขอให้พระเจ้าบุญจาละพลัดพรากจากโอรส แล้วได้รับความโศกเศร้าเหมือนแม่โคตัวนี้พลัดพรากจากลูกวัวครวญอยู่เถิด"

ปุโรหิตจึงถามกลับไปว่า "เจ้าเด็กเอ๋ย การที่แม่โคเหี่ยวร้องคร่ำครวญอยู่อย่างนี้เป็นความผิดอะไรของพระราชาเล่า" พวกเด็กจึงตอบกลับไปว่า "ท่านมหาพราหมณ์ ความผิด

ของพระราชามีแน่ เพราะชาวเมืองทั้งปวงต้องเคียดแค้นอันเนื่องมาจากถูกพวกราชบุรุษขูดรีด ภาษีในเวลากลางวัน พอตกลงกลางคืนพวกโจรก็ทำการปล้นบ้าน ท่านมหาพราหมณ์ พวกของพระ- ราชาก็มาใช้อำนาจบังคับเอาลูกโคของแม่โคตัวนี้ไปฆ่าเพื่อเอาหนังลูกโคไปทำฝักดาบ แม่โค เมื่อไม่เห็นลูกของตน ก็เศร้าถึงลูก ไม่ยอมกินหญ้า ไม่ยอมดื่มน้ำ วิ่งวนหาลูกของตัว อย่างนี้แหละ ท่านพราหมณ์ นี่ก็จะเป็นความผิดของพระราชานี้¹

พระราชากับปุโรหิต ได้ฟังเด็กทั้งหลายแล้ว ก็เกิดความสลดใจ มองเห็นความไม่เป็น ธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนมีสาเหตุมาจากการปกครองทั้งนั้น จึงพากันเดินทางกลับพระนครดำเนิน การลงโทษข้าราชการชั่วทั้งหมด แล้วปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ตามคำสอนของรุกขเทวดา บ้านเมืองก็ปกติสุขสืบมา

ทั้งหมดที่กล่าวมา คือ ความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่เอาพระ- ทัยใส่ในการปกครอง ไม่ดูแลว่าอำมาตย์ราชบริพารว่าซื่อสัตย์ สุจริตหรือไม่ ไม่ติดตามดูว่าราช- การที่มอบให้ราชบริพารไปทำนั้นได้ดำเนินไปอย่างไร เมื่อพระราชานำไม่เอาพระทัยใส่ในการ ปกครองเช่นนี้ก็เปิดโอกาสของข้าราชการที่ชั่ว จะแสวงหาประโยชน์ใส่ตน โดยการกดขี่บีบบังคับ เอาภาษีมาเป็นของตน ความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในแว่นแคว้นด้วยประการฉะนี้

5.5 การสงเคราะห์คนจนด้วยทรัพย์

พระเจ้าแผ่นดินในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ซึ่งมีหน้าที่ดูแลทุกข์ของราษฎร พระองค์จะ ต้องรับผิดชอบทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง โดยที่สุกแต่คนที่ไม่มีเงินจะใช้ พระ- เจ้าแผ่นดินก็ต้องพระราชทานทรัพย์ให้เพื่อเป็นทุนในการทำอาชีพต่อไป ในเรื่องนี้ถ้าจะเปรียบ ก็เหมือนพ่อกับลูก กล่าวคือ พ่อในฐานะเป็นผู้ปกครองดูแลทุกข์ของลูกนั้น เมื่อลูกไม่มีเงิน พ่อ จำเป็นต้องหาเงินให้ลูก เพื่อเป็นปัจจัยเลี้ยงชีวิต หรือและเป็นต้นทุนสำหรับสร้างอาชีพต่อไป

---

¹พระสูตรและอรรถกถาแปลทุกทกนิกายชาดก. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), เล่ม 3, ภาคที่ 7, หน้า 520.

พระเจ้าแผ่นดินก็เช่นกัน ในพระราชอาณาจักร ราษฎรคนใดอดคัดค้าน ไม่มีทุนทรัพย์เพื่อเป็นทุน ในการประกอบอาชีพ พระองค์จะต้องพระราชทานทรัพย์ให้แก่ราษฎรผู้นั้น หรือราษฎรคนใดเจ็บป่วยทุพพลภาพ ไม่สามารถจะทำมาหากินได้ พระเจ้าแผ่นดินจะต้องพระราชทานทรัพย์ช่วยเหลือ ผู้นั้น

ในเรื่องการพระราชทานทรัพย์ให้แก่คนไม่มีเงินนี้ พระมหากษัตริย์สมัยโบราณโดยเฉพาะกษัตริย์ในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของจักรวรรดิวัตรนี้ ทรงเห็นว่าปฏิบัติได้ยาก เพราะราษฎรอาศัยอยู่ในแคว้นแคว้นที่ใหญ่โต การที่จะทราบว่ามีราษฎรคนไหนยากจนไม่มีเงิน คงจะรู้ได้ยากจะให้ราษฎรไปสืบหาคนยากจนแล้วก็แจกทรัพย์ให้ คงจะเป็นเรื่องยากต่อการปฏิบัติ หรือถ้าปฏิบัติได้ ก็ไม่แน่ว่าราษฎรเหล่านั้นจะเอาทรัพย์ไปให้คนจนหรือนำทรัพย์ไปให้ญาติมิตรของตน จึงทรงดำเนินการจ่ายทรัพย์เพื่อดำรงชีวิตของคนจนในแนวทางที่ง่ายที่สุด กล่าวคือ ทรงให้ตั้งโรงงาน 4 มุมพระนครบ้าง ตั้งโรงงานที่กลางพระนครบ้าง แล้วทรงสละทรัพย์ทำอาหารเลี้ยงคนยากจนในพระราชอาณาจักรทุกคน คนจนที่ไม่มีทรัพย์เลี้ยงชีพ หรือคนจนชั่วคราว เมื่อรู้ว่าตัวไม่มีเงิน ก็จะมาขออาหารที่โรงงาน มีเพียงคนยากจนเท่านั้นที่จะมาขออาหาร แม้คนอื่น ๆ เช่น คนพิการ คนมีอาชีพขอทาน ก็มีสิทธิ์มาขออาหารจากโรงงานได้ การปฏิบัติดังกล่าวนี้ ทำให้พระเจ้าแผ่นดินสามารถปฏิบัติหน้าที่ในการบริจาคทรัพย์เลี้ยงคนจนได้ทั่วถึงทุกคน

อนึ่ง การปฏิบัติดังกล่าวมานี้ แม้จะสามารถเลี้ยงชีวิตคนจนได้ก็จริงอยู่ แต่ก็หาสมบูรณ์เหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ไม่ เพราะในจักรวรรดิวัตร ข้อที่ว่าด้วยพระราชทานทรัพย์ให้คนจนนี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในจักรวรรดิสูตรว่า "พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานทรัพย์แก่คนจนแล้วจะต้องรับสั่งว่า "พ่อมฺรุษ เธอจงใช้ทรัพย์นี้เลี้ยงตัวเอง เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงบุตรภรรยา จงประกอบกิจการงานทั้งหลายเพื่อสวรรค์ในสมณพราหมณ์ทั้งหลายเกิด"

พุทธพจน์ที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า ทรัพย์ที่พระราชทานพระราชทานให้คนจนนั้นจะต้องพอที่จะคนผู้นั้นรับไปแล้ว จะต้องนำไปเลี้ยงพ่อแม่ ลูกเมียด้วย ไม่ใช่พระราชทานทรัพย์เพื่อให้คนผู้นั้นนำเงินนั้นไปบำรุงสมณพราหมณ์อีกด้วย ซึ่งตรงกับพระพุทธคำรัสที่ว่า จงตั้งทักษิณาทานที่มีผลในเบื้องบน เป็นต้น และนอกจากนั้น ยังมีพระพุทธพจน์อีกประโยคหนึ่งที่ว่า จงประกอบกิจการ

งาน (ด้วยทุนทรัพย์นี้) พุทธพจน์ประโยคนี้ แสดงว่าพระราชบิดาต้องพระราชทานทรัพย์ให้คนจนผู้นั้นนำไปเป็นทุนทำอาชีพด้วย การที่ทรงพระประสงค์เช่นนี้ ก็เพราะทรงมีจุดมุ่งหมายว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีหน้าที่ต้องพระราชทานทรัพย์แก่คนจนแล้ว ก็ควรพระราชทานให้มากพอที่จะนำไปเป็นทุนทำอาชีพด้วย เพราะถ้าพระราชทานให้กินไปเฉพาะวัน ๆ ก็จะเป็นการระบอบตลอด พระเจ้าแผ่นดินต้องเลี้ยงตลอด และจะเป็นตัวอย่างไม่ดีแก่คนอื่นด้วย ดังนั้น เมื่อพระราชทาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ต้องพระราชทานให้เป็นทุนตั้งตัวได้ด้วย เพื่อที่จะไม่ต้องเป็นภาระของพระเจ้าแผ่นดินอีกต่อไป

ดังนั้น จึงกล่าวไว้ข้างต้นว่า การที่พระเจ้าแผ่นดินตั้งโรงงาน เลี้ยงคนอนาถาทั่วพระราชอาณาจักรนั้น สำเร็จประโยชน์ตามพระพุทธประสงค์เพียงบางข้อ แต่สำหรับข้อที่เป็นทุนทรัพย์ประกอบกิจการนั้น ไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะพระเจ้าแผ่นดินแจกทานเฉพาะอาหารมิได้แจกเงิน เพราะฉะนั้น เพื่อความสมบูรณ์ตามหลักจกวัตติวัตรข้อนี้ พระเจ้าแผ่นดินจะต้องพระราชทานทรัพย์ให้เป็นทุนประกอบอาชีพด้วย

ผู้ปกครองคนอื่น เมื่อเห็นคนผู้อยู่ได้ปกครองของตน อดอยาก อนาถา ไม่มีที่พึ่งแล้วเกิดความสงสาร พระราชทานทรัพย์ในท้องพระคลัง เพื่อให้เป็นทุนประกอบอาชีพ เลี้ยงตัวเอง พ่อแม่ บุตรภรรยา และทำการบริจาคในสมณพราหมณ์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนสืบไป จัดเป็นผู้ประพฤติในจกวัตติวัตรข้อที่ว่า สงเคราะห์คนยากจนด้วยทรัพย์ด้วยประการฉะนี้

5.6 เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

ในจกวัตติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสการที่พระเจ้าแผ่นดินควร เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล ซึ่งอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตว่า¹ "ดูก่อนพ่อ สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อ งดเว้นจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในความอดกลั้นและความสงบ ผิดคนแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว ให้นตบกับกิเลสแต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามเวลาอันควร

---

¹พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, 2525), เล่ม 11, หน้า 45.

แล้วเรียนถามท่านว่า ท่านผู้เจริญ กุศลคืออะไร? อกุศลคืออะไร? กรรมมีโทษคืออะไร? กรรมไม่มีโทษคืออะไร? กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรที่ข้าพเจ้าทำแล้วไม่ก่อประโยชน์เลย เป็นความทุกข์ สิ้นกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้าทำแล้วเป็นประโยชน์ ให้ความสุขสิ้นกาลนาน พ้องฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้น สิ่งใดเป็นอกุศล ฟังละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศลพึงประพฤติสิ่งนั้น คุณก่อนพ่อ นี้แลคือ จักกวัตติวัตร อันประเสริฐของพระราชานัน"

พุทธพจน์ที่ยกมานี้ เป็นการยืนยันว่า พระพุทธองค์นั้น นอกจากจะวางหลักการปกครองไว้ 4 ประการ คือ ให้ถือธรรมเป็นอำนาจ จัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองผู้อยู่ใต้ปกครอง 6 จำพวก ไม่ให้ธรรมเกิดขึ้นในแว่นแคว้น และพระราชทานทรัพย์ให้คนจนแล้วยังทรงวางหลักการไว้อีกว่า พระเจ้าแผ่นดินจะต้องเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้สงบ ผู้ศรัทธาเพื่อถามแนวทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อพระองค์เอง และแว่นแคว้นอีกด้วย ถามว่าทำไมพระเจ้าแผ่นดินผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดิน จะต้องเข้าไปหาสมณพราหมณ์ด้วย ตอบว่า แม้พระเจ้าแผ่นดิน จะเป็นใหญ่ในแผ่นดิน หรือใหญ่กว่าใคร ๆ ในแผ่นดินก็ตามที่ แต่มีสิ่งหนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ใหญ่ตามไปด้วย สิ่งนั้นคือ ความประพฤติและความรู้

ความประพฤติและความรู้สำคัญอย่างไร จึงทำให้พระเจ้าแผ่นดินต้องยำเกรงต่อท่าน มีความประพฤติดี และมีความรู้ ตอบว่า ในสายตาของบัณฑิต คนประพฤติดี เช่น คนมีศีล มีความบริสุทธิ์หมดจากกิเลส ทรงคุณธรรมสูง เป็นผู้ที่คนมีภูมิธรรมต่ำ ควรทำความเคารพ ควรสักการะบูชา พระเจ้าแผ่นดินแม้จะเป็นใหญ่มิอำนาจ แต่ก็ทำได้ทรงคุณธรรมสูง เช่นนักพรตที่กล่าวมาไม่ดั่งนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่มีปัญญา จึงควรเข้าไปหาสมณพราหมณ์ ผู้ทรงภูมิธรรมสูงกว่า ไม่ควรมีมานะ ถือพระองค์ว่าใหญ่กว่าผู้ทรงคุณธรรมสูง ซึ่งการถือพระองค์ดังกล่าว ย่อมจะไม่เป็นผลดีต่อพระองค์เลย

อีกประการหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดิน แม้จะเป็นใหญ่กว่าใครก็จริง แต่ใช้ว่าพระองค์จะมีความรู้แนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตดีกว่าคนอื่น ที่จริงแล้วพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีพระหทัยอยู่ด้วยราชกิจ และมีพระหทัยสำราญอยู่กับกามคุณเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ความรู้เรื่องจริยธรรมคือ แนวทางชีวิตที่ดี พระองค์จึงไม่รู้เท่าที่ควร เมื่อไม่รู้ขึ้นปฏิบัติแบบผิด ๆ ย่อมนำความเสื่อมเสียมาสู่พระองค์เองและแว่นแคว้น ดังนั้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระองค์และแว่นแคว้น พระ-

เจ้าแผ่นดินจึงควรเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีความรู้ แนวทางดำเนินชีวิตดีกว่าพระองค์ เพราะผู้มีศีลสำรวมตน ย่อมรู้ทางดำเนินชีวิตว่าทำอย่างนี้เป็นกุศล ทำอย่างนั้นเป็นอกุศล ทำอย่างนี้มีโทษ ทำอย่างนั้นมิคุณ

เพราะเหตุดังกล่าวมานี้แหละ พระเจ้าแผ่นดิน แม้จะมีอำนาจเหนือใครทั้งปวงในแผ่นดิน ก็ต้องทำความเคารพสมณพราหมณ์ ผู้ทรงคุณธรรมสูง และเข้าไปหาท่าน เพื่อไต่ถามอะไรก็ อะไรชั่ว เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทราบแล้ว จะได้นำมาปฏิบัติ และนำมาสอนประชาชนเพื่อปฏิบัติต่อไป ซึ่งนำมาแต่คุณแก่พระองค์และแคว้นแคว้นของพระองค์โดยส่วนเดียว

5.7 บทสรุป

พระเจ้าแผ่นดินผู้ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองบ้านเมือง จะต้องนำความผาสุกมาสู่ประชาชน ก็หลักการปกครองที่จะนำความผาสุกมาสู่ประชาชน ก็คือ ใช้ธรรมเป็นอำนาจในการปกครอง ขจัดความไม่ถูกต้องให้หมดสิ้นไป สงเคราะห์คนจนด้วยการให้ทรัพย์ และเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้มีศีล หลักการทั้งหมดนี้ มุ่งผลคือความผาสุก ของเหล่าชนที่อยู่ใต้พระบารมี กล่าวคือ ความผาสุกของพระญาติฝ่ายใน ความผาสุกของมิตรอำมาตย์ ความผาสุกของพาทนะและทหาร ความผาสุกชาวบ้านและชาวนิคม ความผาสุกของสมณพราหมณ์ และความผาสุกของเนืองนิก ที่อยู่ใต้ร่มเงาพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินด้วยประการฉะนี้

คำถามประจำบทที่ 5

1. จักกวัตติวัตร คือ อะไร จงสรุปใจความของจักกวัตติวัตรมาดูว่า มีเท่าไร อะไรบ้าง
2. จงอธิบายข้อความต่อไปนี้ มาพอเข้าใจ
  1. การปกครองที่ถือธรรมเป็นอำนาจ
  2. การปกครองที่ถืออำนาจเป็นธรรม
3. จุดมุ่งหมายของการปกครอง มุ่งผลอะไร? และผลนั้นมุ่งให้แก่ใคร? จงบอกให้ครบ
4. การปกครองที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจักกวัตติสูตรมีเท่าไร? อะไรบ้าง จงอธิบายหลักการปกครองแต่ละวิธีมาพอได้ใจความ
5. การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพระญาติฝ่ายใน คือ การทำอะไร? จงอธิบายมาอย่างละเอียด
6. เพราะเหตุใด พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "พระมหากษัตริย์ผู้มีพระทัยอ่อน โดยส่วนเดียว หรือแข็งโดยส่วนเดียว ย่อมไม่อาจดำรงพระอิสริยยศไว้ได้" ข้อความนี้หมายความว่าอย่างไร อธิบาย
7. ในหลักการปกครองสามประการ คือ รักษา ป้องกัน และคุ้มครอง พ่อขุนรามคำแหง ทรงได้รับความรักจากประชาชนเป็นอย่างมากจนได้สมญาว่าพ่อขุน อยากรบว่า พระองค์ปฏิบัติหลักการปกครองข้อใด จึงได้นามเช่นนั้น อธิบาย
8. ตามพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า พระเจ้าเสือรับสั่งให้ประหารชีวิตพระสนมเอก เพราะโทษฐานทำเสน่ห์ให้พระเจ้าอยู่หัวรัก ท่านมีความเห็นว่า พระเจ้าเสือทรงบกพร่องในการปกครองหรือไม่ ถ้าบกพร่อง ทรงบกพร่องในหน้าที่ใด? หรือถ้าไม่บกพร่อง จงบอกด้วยว่าไม่บกพร่องเพราะเหตุใด?
9. จงอธิบายผลดีของการปฏิบัติตาม จักกวัตติวัตรข้อต่อไปนี้
  1. กำจัดอธรรมไม่ให้เกิดขึ้นในรัฐ
  2. ให้ทรัพย์แก่คนจน

10. เพราะเหตุใด พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระเจ้าแผ่นดินควรเสด็จเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้
ทรงคุณธรรม ผลดีของการที่พระเจ้าแผ่นดินเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้บริสุทธิ์เป็นอย่างไร?
อธิบาย
